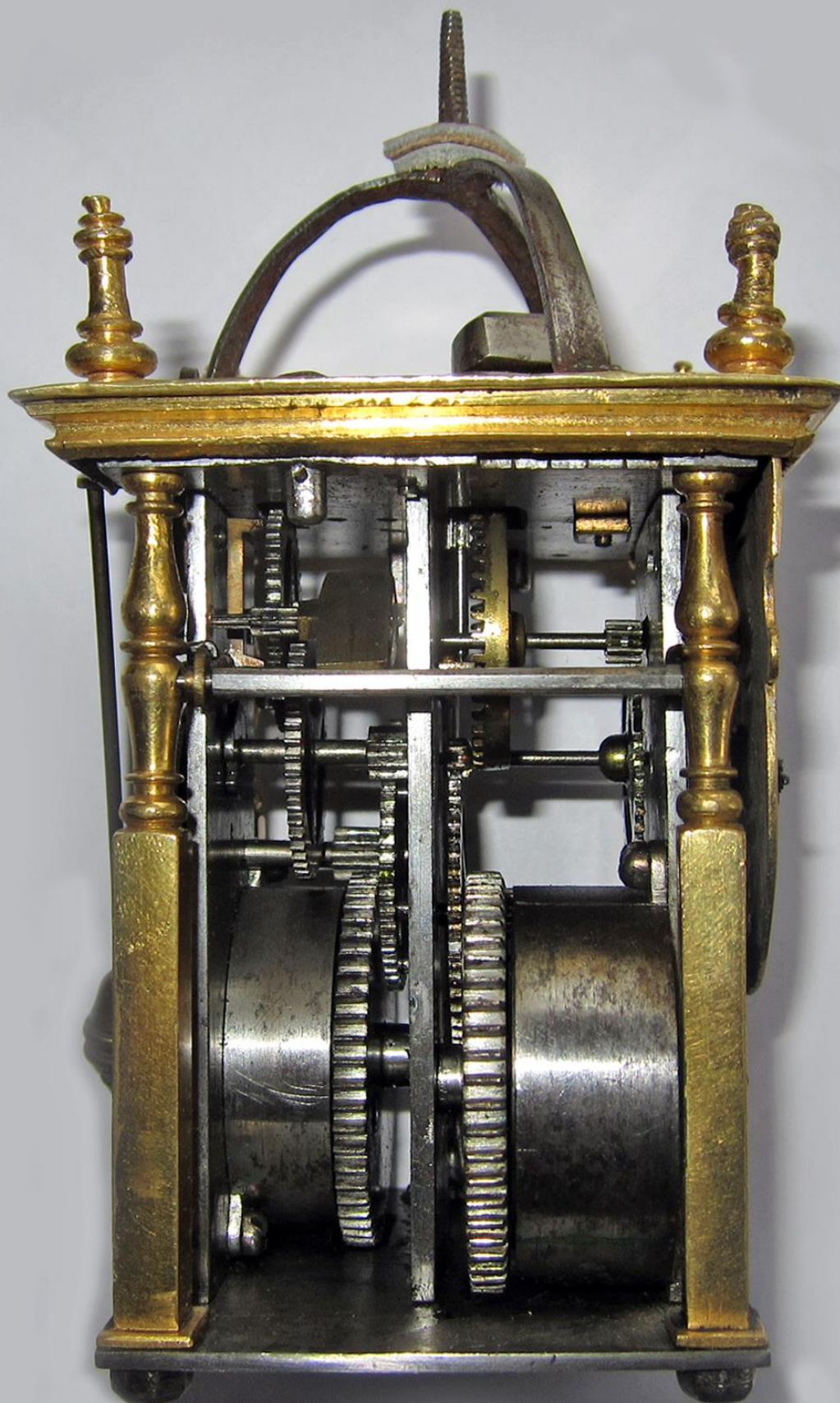

Årg. 7 — 2015

TID-SKRIFT

DEGAUVIS — De Gamla Urens Vänner I Stockholm

TID-SKRIFT

TID-SKRIFT ges ut av DEGAUVIS — De Gamla Urens Vänner I Stockholm.

DEGAUVIS har ett femtiotal medlemmar, vilkas stora intresse är antika ur, urmakerikonst och tidmätningens historia. Några av föreningens medlemmar är fackmän, som alltså har urmakeri som yrke, övriga representerar en mångfald av yrken, men är hängivna amatörer. Föreningens främsta mål är att samla och sprida kunskap.

Kontakta oss gärna genom admin@degauvis.se

DEGAUVIS är en av fyra fristående lokala föreningar. Förutom i Stockholm finns föreningar i Göteborg, Malmö och Östergötland. Se www.dguv.se

TID-SKRIFT kommer ut en gång om året. Författarna svarar för innehållet i sina artiklar. Artiklarna i sin helhet eller delvis får användas efter angivande av källa.

Adress: c/o Eric Read, Valhallavägen 4A^{III}, 114 22 STOCKHOLM
070 879 69 74, www.degauvis.se, admin@degauvis.se

Redaktör och ansvarig utgivare Eric Read 08-540 20586, eric.read@telia.com

Redaktionskommitté: Roland Christell, Jim Lundin, Bo J. Ronnerstam

Välkomna, senast i november 2015, med manusbidrag till nästa nummer, som beräknas komma ut i mars 2016.

Innehållsförteckning

Inledare	<i>Eric Read</i>	3
Ditisheim och SOLVIL	<i>Anders Emmerfors</i>	4
Bengtssons uraffär i Malmö	<i>Bertil Norin</i>	8
Hålla takten	<i>Roland Christell</i>	17
Per Larssons mässingsmantlade ur	<i>Eric Read</i>	21
Cortébert - en snart förgäten by och urmanufaktur i Jurabergen	<i>Lars Laväng</i>	27
Skärva och Petter Strands flöjtur	<i>Eric Read</i>	29
Ett franskt urmakarliv	<i>Jean-Claude Maurel/Bo J. Ronnerstam</i>	30
Sven Sandström — Det moderna svenska urmakeriets nestor	<i>Peter Borgelin</i>	34
PURSE WATCH - den "dolda" klockan för folk med stil	<i>Lars Laväng</i>	46
Gunnar Pippings pris till Bo J. Ronnerstam	<i>Eric Read</i>	48
DEGAUVIS — året som gått 2014	<i>Peter Stammeler</i>	49
DGUV GÖTEBORG – verksamheten 2014	<i>Lars Laväng</i>	50
DGUV MALMÖ – året som gått	<i>Peter Borgelin</i>	51
DGUV Östergyllen – verksamhetsberättelse 2014	<i>Bo Olsson</i>	55

Omslagsbilden visar urverket i ett mässingsmantlat ur, tillverkat 1659 av Per Larsson i Västra Årena. Foto: Eric Read 2011.

Tryckt: **Täbykopia AB** www.tabykopia.se

I förra numret kunde vi läsa om att urmakarskolan, som funnits i Borensberg sedan 1940, efter 73 år flyttat till Motala. Peter Borgelin har i detta nummer skrivit en artikel om Sven Sandström som var den som startade urmakarskolan i Borensberg. Artikeln är skriven tillsammans med Sven Sandström 1991. Den ger en inblick i Sven Sandströms levnadsbana och hans verksamhet som föreståndare och lärare vid skolan.

Vi kan läsa om flera urmakare och deras verksamhet i årets TID-SKRIFT.

Bengtssons uraffär i Malmö, som först först av fadern Per, från 1903 till 1948 och sedan av sonen Ruben till 1975. Bertil Norin beskriver i artikeln far och sons verksamhet och speciellt Ruben Bengtssons engagemang i samhällsfrågor.

En inblick i hur det kunde vara att utbilda sig till och verka som urmakare i Frankrike omkring sekelskiftet 1900 har vi fått genom DEGAUVIS medlem Jean-Claude Maurel, som skrivit en uppsats om sin morfarsfar *Dieudonné* ('Guds gåva') *Escande*.

Den småländska 1600-tals urmakaren Per Larsson i Västra Årena, som jag har skrivit om i TID-SKRIFT Årg. 2, har visat sig vara mer produktiv än vad som var känt då den artikeln skrevs. Han har utöver de järnur som beskrivs i den förra artikeln också tillverkat åtminstone 5 små mässingsur mellan 1648 och 1659. Två av uren har sålts på auktion i Stockholm och ett det äldsta finns på Nordiska museet. I artikeln beskrivs fyra ur i detalj.

Anders Emmerfors har spunnit vidare på Lars Lavängs artikel i förra numret — *SOLVIL*—*"Mr. Swiss Made" Paul Ditisheim*. Anders beskriver bl. a. i sin arti-

kel Ditisheims patent på balanser som användes i *SOLVIL*:s armbandskronometrar och armbandsur.

Lars Laväng beskriver en liten by, Cortébert, i schweiziska alperna där det fanns en stor tillverkning av ur och urdelar. Lars skriver också om Purse Watch en dold klocka för folk med stil.

Hur man håller takten kan man läsa om i Roland Christells artikel.

Ett flöjtur tillverkat av Petter Strand som stått på af Chapmans herrgård Skärva i Blekinge såldes i december på Uppsala auktionskammare. Skärva och inredning (trodde man) tillhör världsarvet "Örlogsstaden Karlskrona". Mer om det kan man läsa i artikeln Skärva och Petter Strands flöjtur.

Gamla svenskbyggda ur har exportförbud. Trots det är ett av mässingsuren som Per Larsson i Västra Årena tillverkat, enligt uppgift, nu i Kina. (se omslagsbilden).

Inventering av tornur har fortsatt om än i liten skala. I Ystads klostermuseums magasin står ett gammalt urverk som suttit i klostrets torn. Tornet byggdes i slutet av 1400-talet. På 1650-talet fanns enligt klostrets räkenskaper ett tornur. Den 26 juni 1657 blev Niels Seigermagare tillsagd att göra det "paa Nytt". Det blev färdigt i december 1659. Antagligen användes delar av det gamla uret.

Ett annat historiskt intressant tornur finns vid Sala silvergruva. Det nämns i räkenskaper redan på 1580-talet. Uret är ombyggt utan att gamla delar av det blivit förstörda. I ett kommande nummer av TID-SKRIFT hoppas vi kunna beskriva det närmare. I Tyresö slott, som ägs av Nordiska museet, upptäckte vi i somras ett 1600-talstornur.

Ditisheim och SOLVIL

Anders Emmerfors

I förra numret av TID-SKRIFT Årg. 6, fick vi en presentation av Paul Ditisheim, en av de absolut största urmakarna under nittonhundratalet. I biografen "Paul Ditisheim, Chronometrier" av Fritz von Osterhausen (jag kallar i fortsättningen Ditisheim för "D" och boken för "D-boken"), får vi en redogörelse för vad han åstadkom, och det var inte lite!

Han fick sin utbildning hemma i Schweiz, i Tyskland, Frankrike och England. 1892 återvände han till La Chaux-de-Fonds där fadern och farbrodern hade fabriken Vulcain. Där tillverkade han precisionsur och deltog i mängder av observatorieprövningar, tävlingar och utställningar och fick massor av fina utmärkelser. När han startade sin egen fabrik SOLVIL (en förkortning av orten där den låg, Sonviller) har jag svårt att få klarhet i, men det måste ha varit tidigare än 1918 eftersom företaget omvandlades till aktiebolag då. 1921 gick fabriken i konkurs, 1925 lämnar D företaget. Många i hans omgivning har försökt förklara varför; han var en dålig affärsman; han var en skicklig hantverkare och vetenskapsman, som vägrade att försämra kvaliteten på sina klockor för att öka lönsamheten; han var överanstängd och sjuk. Antagligen var det en kombination av alla dessa omständigheter. Men han kvarstod som rådgivare och idéerna och patenten som tillverkningen fortfarande byggde på, var ju hans! Och dom var många; han sysslade med allt! Metallurgi (balanser och balansfjädrar), kemi (oljor), lufttryck, magnetism, stötsäkringar och mycket mer.

Många av hans klockor kan ju en genomsnittssamlare inte ens komma i närheten av. I D-boken delas hans fickur, förutom tourbilloner och specialkronometrar,

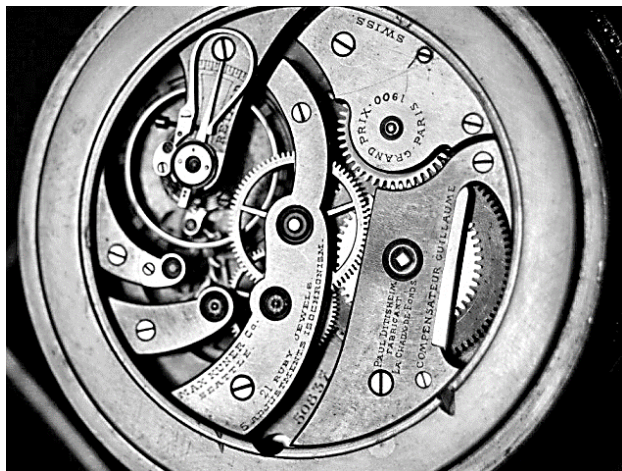
in i fyra olika typer, jag skulle tro beroende på vilka råverk han utgått ifrån. Typ III erbjuder vissa möjligheter för oss vanliga samlare, därför att SOLVIL fortsatte att tillverka denna typ långt fram i tiden. Dessa klockor rymmer en hel del att fundera på! Och de bär D:s namn och i förekommande fall hans patentnummer. I flera fall har de också namn på beställare eller återförsäljare, t ex Depollier, New York, Perrin Hermanos, Cordoba. SOLVIL tycks ha gjort mycket affärer med Sydamerika. Mängder av dessa klockor finns i Argentina.

Ur med verk nr 50837 typ IIIa.

Det tidigaste verket av typ III, råverken lär komma från Le Coultre, lanserades vid världsutställningen i Paris 1900, med guillaumbalans. Dessa verk är fullstnade, alltså med 21 stenar och har 5 isokronismkompensationer. Jag är lycklig

ägare till ett sådant verk, med tillverkningsnummer 50 837 vilket bör placera det före 1920.

Verk nr 50837. Text; Grand Pris Paris 1900. Max Kuner Co Seattle. 21 ruby jewels. 5 adjustment isochronism. Compensateur Guillaume. Paul Ditisheim Fabriquant La Chaux de Fonds.

Det ligger i en stålboett och en märkning på baksidan, som någon försökt fila bort, gör att jag tror att militären eller marinen använt det. (bild på sådant verk finns på sid 67 i D-boken). Denna verktyp kallar jag IIIa i den avslutande tabellen. Typ IIb har normal uppskuren bimetallbalans, typ IIc har AFFIX-balans och IIId har en ”specialbalans”, se bild på nästa sida.

Även om D har gjort massor av smyckeur i olika ädla metaller och med diverse ädelstenar, så drog han sig aldrig för att lägga sina finaste verk i väldigt enkla boetter av nickel eller kromat stål. Det gör det lite lättare att ägna sig åt hans tekniska finesser när guldpriset rusar i höjden!

I D-boken avfärdas alla klockor som har högre tillverkningsnummer än 703 300, vilket inte hindrar von Osterhausen att på många ställen använda urverk med högre nummer som illustration! Jag vet inte varför nr 36 000 – 46 000 först förekommer 1909 - 1913 och sedan 1918 igen, och sexsiffriga nummer som börjar med 4 eller 6 finns inte alls i tabellen. Eftersom D lämnade SOLVIL 1925 menar

von Osterhausen att D aldrig haft med dessa senare klockor att göra.

Fritz von Osterhausen ger oss nedanstående tidtabell.

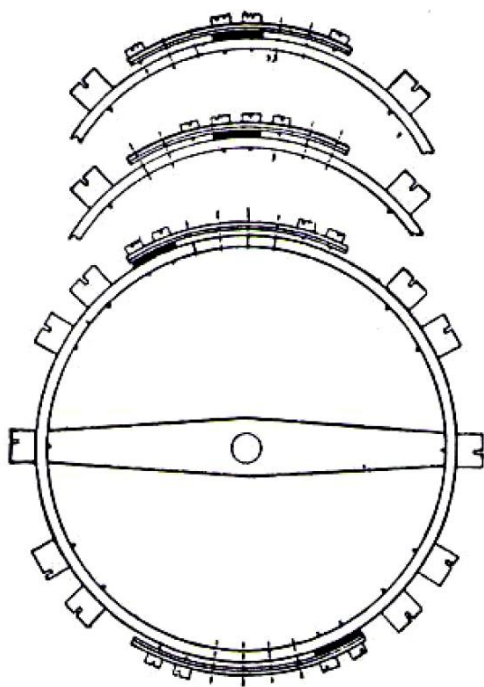
Nummer	År	Nummer	År
1 100-	1895	36 200-	1910
-3 500	1896	-41 600	1911
8 600-11 000	1897	41 600-	1912
11 000-14 000	1898	-46 000	1913
14 000-15 600	1899	46 000-46 200	1914/16
15 600-16 600	1900	50 000-	1917
16 600-20 800	1901	-50 100	1918
20 800-21 100	1902	36 000-46 000	1918
21 100-22 000	1903	46 100	1919
22 000-24 500	1904	-65 000	1920
24 500-27 000	1905	-65 100	1921
27 000-30 000	1906	-66 000	1923
30 000-34 000	1907	-65 975	1924
34 000-36 000	1908	701291-701304	1924
36 000-36 200	1909	701300-703300	1925

Paul Ditisheim, verknummerförteckning.

En uppfinning och ett (egentligen två!) patent som gjort D berömd är AFFIX; två små bimetallremсор skruvas på utsidan av en uppskuren balans av mässing. D hade kommit underfund med att om balansen var uppskuren så fick man alltid ett centrifugalfel på köpet när balansen ändrade storlek. Det är ganska lätt att inse varför det blir så, särskilt eftersom felet inte uppträder i vacuum. Vare sig balansskänk-larna rör sig inåt eller utåt, uppstår en kant som ökar luftmotståndet.

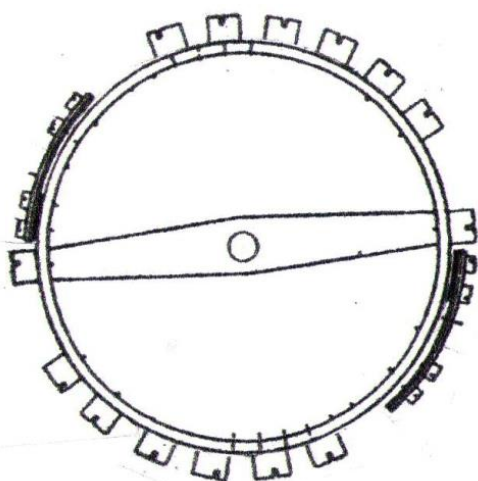
Vid en provning 1920 av ett ur med AFFIX under mycket skiftande temperaturer gick uret efter 25 dygn bara 2,5 sek fel! En tiondels sekund per dygn; jag tror att det rekordet för mekaniska ur fortfarande står sig, och det är nog långt ifrån alla kvartsur som klarar det idag!

Det finns två patent på AFFIX, No 91169 och ett tilläggsopatent No 98234 (daterat 25 aug. 1921). Jag har bara lyckats få fram det senare och eftersom min franska är ungefär lika med noll, så kanske det inte spelar så stor roll, men bilderna är intressanta!

Balans med hjälpkompensation utvecklad av Paul Ditisheim och Werner-Albert Dubois.

Ovanstående bilder är hämtade ur D-boken sid 25; kommer ursprungligen från patenthandlingarna, men så vitt jag kunnat finna, finns ingen av dessa i verkligheten! I alla verk som jag sett (båda patenten) är bimetallremsan inte placerad mitt på balansskänklarna utan vid balansarmarna, alltså:

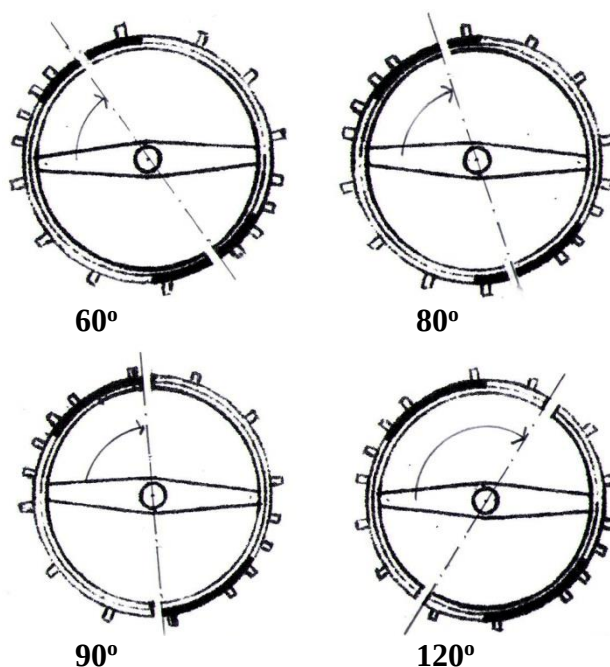
AFFIX i verkligheten.

Jag har två klockor som det står COMPENSATION BREVETE + No 91169 på, med tillverkningsnummer 650333 resp.

651775, och sex märkta PATENTED COMPENSATION + No 98234 med tillverkningsnumren 652320 resp över 720000. Det riktigt intressanta är att i det tidigare patentet har bimetallremsan mäs-sing innerst mot balansen, på det andra ligger mässingen ytterst, som den ju brukar på bimetallbalanser. Hur kan detta fungera (om det nu gör det!)? Rörelsen måste ju bli åt olika håll när temperaturen ändras.

Något annat som förekommer i verk av typ III (och som jag inte heller förstår!) är balanser av lite udda typ. Utgångspunkten är en stålbalans där en liten del av stålet frästs bort och ersatts med mässing; den som vill se ett tydligt fotografi uppmanas att studera den övre högra bilden på sid 69 i D-boken!

Men det riktigt konstiga är att dessa balanser förekommer uppskurna på fem sätt!

Olika uppskärningar som förekommer på balanser typ IIId. Det svarta är mässing.

Vinklarna är mätta med ögonmått och inte exakta. Dessa balanser kallar jag 60, 80, 90 eller 120 i tabellen.

Det finns också en femte typ, där uppskärningsvinkeln är 45 grader, men den har jag bara sett i armbandsur.

Jag kan möjligen tänka mig att dessa olika uppskärningar kan fungera beroende på hur skruvarna placeras i balansen, men jag undrar, för alla skruvar brukar sitta likadant, oberoende av uppskärning! Som framgår av tabellen nedan ligger alltså tillverkningsnumren utanför v Osterhausens tabell, men jag tror ändå att D har haft ett finger med i spelet. Och egentligen spelar det ingen roll för mig. Det påminner lite om debatten om huruvida Shakespeare verkligen har skrivit Romeo & Julia och Hamlet osv. Litteraturen finns ju och har

format engelska språket, klockorna finns och är intressanta, oavsett vem som ligger bakom.

Det fanns också en fabrik som hette TITUS, inte Titan som det stod i förra artikeln; den slogs senare ihop med SOLVIL. Jag har en klocka med ett verk som otvivelaktigt är av D:s typ III, i högsta kvalitet; det är fullstenat dvs 21 stenar. (De tidigare nämnda verken har mellan 14 och 18 stenar). Balansen är av vanlig bimetalltyp. Detta verk är utan signatur, men tavlan är märkt Chronometre/TITUS.

I nummerordning (kronologiskt?) ser min samling ut så här:

Verknum- mer	Verk typ	Antal stenar	Balanstyp	boett	tavla	*	övrigt
50 837	III a	21	guillaume	Stål	emalj		MaxKuner Co, Seattle
40 36 80	III b	18	normal	Ni	målad		
40 93 61	III b	17	normal	Au-doublé	målad		Depollier, New York
40 93 90	III c	17	90	---	målad		Depollier, New York
40 94 79	III c	17	80	---	---		Depollier, New York
40 95 10	III b	17	normal	---	---		Depollier, New York
41 09 88	III b	17	normal	---	målad	X	
47 53 52	III b	18	normal	Ag+emalj	målad	X	5 adjustments
47 59 65	III b	18	normal	Ag+emalj	målad	X	
65 03 33	III d	16	Affix 1	Ni	emalj		Pat. 91 169
65 17 75	III d	16	normal !	Ag sav	emalj		Pat. 91 169 " balansen utbytt?"
65 23 20	III d	18	Affix 2	Ni	emalj		Pat. 98 234
72 19 78	III d	16	Affix 2	---	målad		Pat. 98 234
72 46 20	III d	15	Affix 2	Ag sav	emalj		Pat. 98 234 4 adj.
73 39 67	III c	16	90	Cr	målad		Pat. 98234! Fel!"balansen ubytt?"
73 52 07	III d	15	Affix 2	Ag	emalj		Pat. 98 234
73 62 01	III d	15	Affix 2	Ni	emalj	X	Perrin Hermanos, Cordoba
74 41 69	III c	15	60	Ni	emalj	X	
74 95 70	III c	16	80	Ag	målad		Engelsk hallstämpel 1928
75 00 26	III c	15	90	Ag shagr	målad	X	Tavlan märkt Paul Ditisheim La Chaux-de-Fonds
75 03 66	III c	15	90	Ni	målad	X	
78 31 68	III d	15	Affix 2	---	---	X	Ej pat.-märkt
78 87 63	III c	15	120	Ni	emalj		Cronometro Ingold
79 45 33	III c	15	120	Ni	emalj		Cronometro Ingold

* ett litet märke i form av ett malteserkors, som ibland finns på bryggan över uppdraget.

Referenser

Fritz von Osterhausen, Paul Ditisheim, Chronometrier. Foton: Anders Emmerfors.

Om någon av läsarna kan dra några slutsatser om kronologi, konstiga balanser eller något annat så hör gärna av er!

anders.emmerfors@spray.se

Gustaf Adolfs torg i Malmö. I hörnhuset vid Engelbrektsgatan hade Bengtssons sin uraffär.

Bengtssons Uraffär vid Gustav Adolfs torg i Malmö var ett familjeföretag, som existerade i 72 år. Två generationer, far och son, urmakaremästarna Per och Ruben Bengtsson drev firman.

Per Bengtsson

Per Bengtsson föddes 2 oktober 1875 i Verums församling i Kristianstads län. Han var son till lantbrukare Bengt Olsson och hade fyra syskon. Familjen blev tidigt faderlös och Per fick hjälpa till med försörjningen som vaktepåg. Lönen räckte inte till ett eget fickur, så han fick i bästa fall nöja sig med att hålla reda på tiden med hjälp av en solring. Solringar kunde köpas hos handlaren eller på marknader.

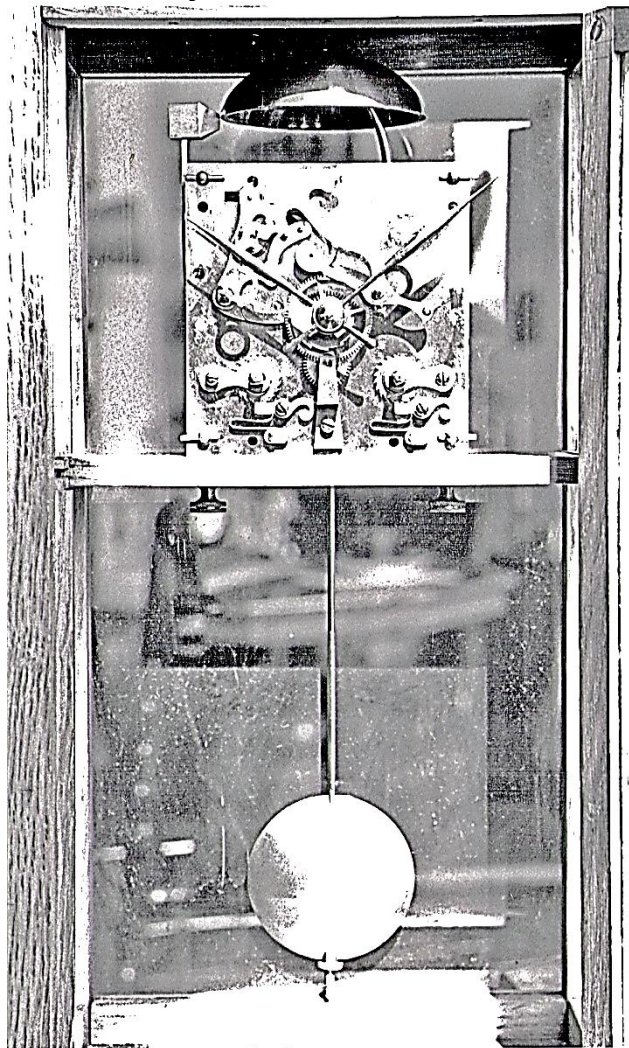
Solring.

Unge Per hade både lust och fallenhet för tekniska saker. Särskilt fascinerades han av klockor. År 1891 kom han, vid 16 års ålder, i lära hos urmakaremästare Trobeck i Vittsjö. Utbildningstiden var 4 år. Efter anställning hos urmakare O.N. Olsson i Eslöv och P.P. Theander i Malmö etablerade Per Bengtsson egen urmakerifirma på Engelbrektsgatan 27 i Malmö år 1903. Han gifte sig och hade bostaden på Grynbadgatan. Sonen Ruben föddes 6 februari 1909, samma år som firman flyttade till nya lokaler i hörnhuset vid Gustav Adolfs torg 51 och Engelbrektsg. 20, Odd Fellow-Palatset. Det var ett fint läge mitt i sta'n, på torgets solsida, den s.k. Rivieran. Det fanns i allt 10 uraffärer i Malmö vid den här tiden. Folkmängden var knappt 82.000 invånare.

Urmakare Bengtsson insåg genast betydelsen av branschorganisationer och var ansluten till Södra Skånes Urmakareförening (S.S.U.), Sveriges Urmakareförbund, (S.U.F.) och Malmö hantverksförening.

Pendylverk 1913

Per Bengtsson tillhörde den typen av urmakare, som inte nöjde sig med att bara stå och sälja fabrikstillverkade ur. Han ville arbeta med både huvud och händer. Svåra reparationsarbeten fängslade honom mycket men att få förverkliga egna idéer hägrade mest. Hans idéer tog form i ett egenhändigt tillverkat pendylverk med slag, för vilket Per Bengtsson erhöll 1:a pris och diplom vid Sveriges Urmakareförbunds utlysta tävlan 1913.

Per Bengtssons egenhändigt tillverkat pendylverk, senare inbyggt i plexiglasfodral.

Det där med utställningar vid olika branschorganisationers årsstämmor och jubileer var tydligen en vanlig och uppmärksamman företeelse i början av seklet. Diplomen ramades oftast in och hängdes

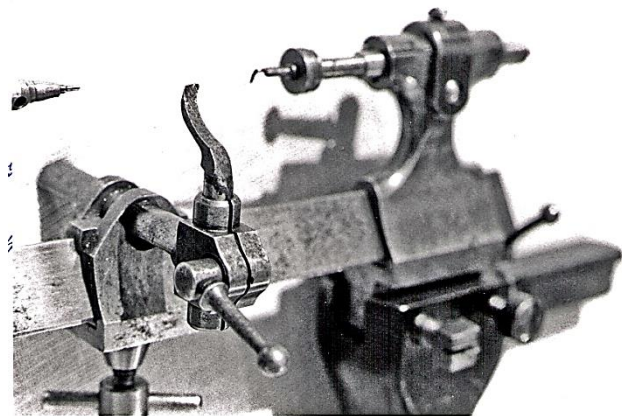
upp i butikslokalen, väl synliga för kunderna.

En stor händelse i Malmö var Baltiska utställningen 1914, en industri-, hantverks- och konstmässa. Där deltog Per Bengtsson med en monter genom urmakareförbundet och hantverksföreningen. I en specialgjord vitrin exponerades urverk, urdelar och verktyg.

Per Bengtsson var en aktiv man. Då han inte skötte affären och satt och reparerade klockor var han med där det hände något av vikt. Sålunda deltog han i den första svenska mästarekursen i urmakeri år 1916. Mästarekurser arrangerades i samarbete mellan S.U.F. och Sveriges hantverksorganisation. Kurser avsedda för mästare som ville öka sina kunskaper i teknik och handelsämnen.

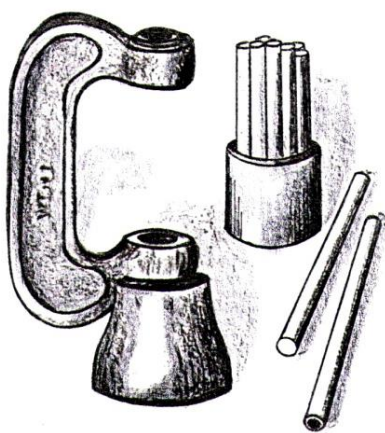
Egna verktyg

Mäster Bengtsson var en finurlig man. Han gjorde vid behov egna hjälpmedel och verktyg, som t.ex. ett stickelstöd med en liten klack för stålet.

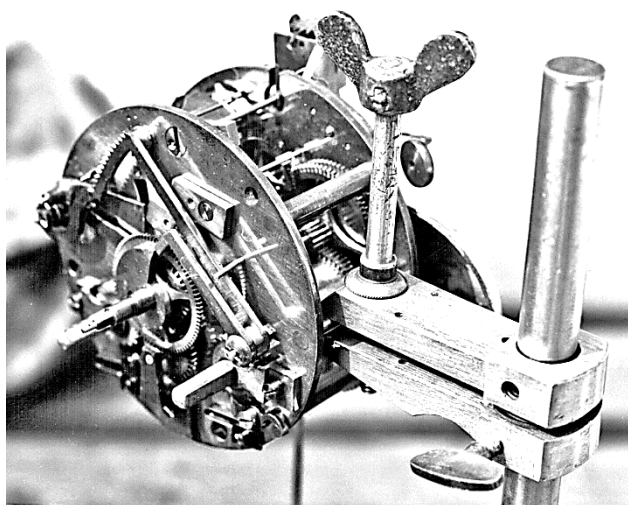
Specialslipat svarv-stickelstöd som Per Bengtsson hade med sig på mästarkursen och fick beröm för. (enl. sonen Ruben).

Han gjorde också en kraftig drivnitmaskin för golvursreparationer. Den senare bestod av en skruvtving av smidesjärn fastsvetsad vid ett runt järnstycke, som utgjorde fundament.

Drivnitsmaskinen tecknad av Bertil Norin.

Överst satte han en bussning och så gjordes egna punslar. Detta var i och för sig inte så märkvärdigt men det återspeglar en del av de gamla urmakarnas situation och förmåga att lösa problemen på egen hand i vardagens arbete.

Probérställ för kontroll av pendylverk tillverkat av Per Bengtsson.

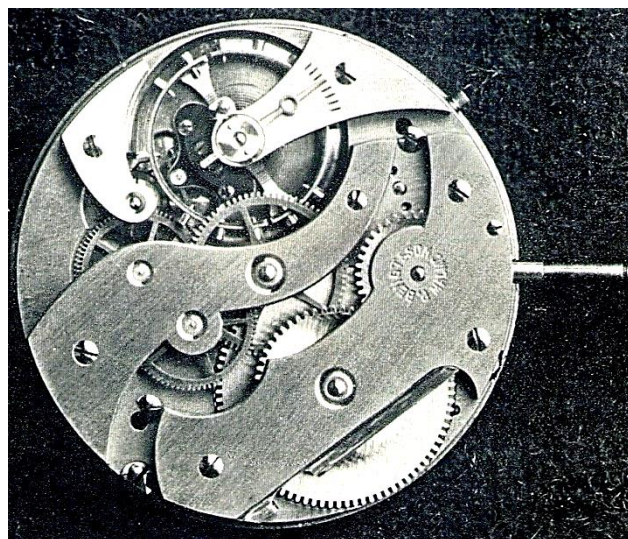
Urmakaremästarens liv var fullt av bestyr. Han skulle sköta affären och reparationerna, ha tid för eventuella lärlingar, hinna med föreningsliv och helst få en smula fritid. Någon ordnad arbetstid eller semester var det inte tal om. Den duktige kunde dock få sin belöning. Per Bengtsson företog för sin del studieresor till Schweiz genom stipendium från Malmö hantverksförening.

Fickuret 1921

Det är troligt att intrycken i Schweiz inspirerat hantverkssnillet Bengtsson till nya bedrifter. Då 20-talet närmade sig hade han börjat skissa på och planera för tillverkningen av ett eget fickursverk med tillhörande boett. Eftersom uret skulle åstadkommas helt från grunden av råmaterial, fick Bengtsson före och under arbetets gång förfärdiga en del ändamålsenliga verktyg. Många sena arbetstimmar fick tas i anspråk.

År 1921 hade han sitt handgjorda fickur färdigt och erhöll av S.U.F:s prövningsnämnd ett diplom för uret. Verket är signerat *P. Bengtsson Malmö*.

Det är ett 15 stenars bryggverk med rätlinjig ankargång, kompensationsbalans och Breguetspiral. Visarställning med hjälp av uppdragskronan.

Fickurverket. Foto: Küller Malmö.

Urfabrikör eller urmakare

Själv använde Bengtsson sig av den hederliga titeln urmakare medan leverantörer och andra inställsamma personer kallade honom herr fabrikör. Bengtsson försummade däremot inte möjligheterna att göra reklam för sin firma. Han lät framställa en smakfull klisteretikett i svart och guld.

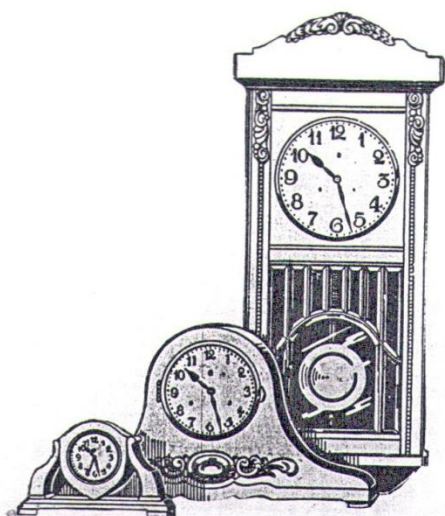

Klistermärke. Ljusa bokstäver och partier i guld.

I samband med S.U.F:s årsmöte 1926, i Malmö arrangerades en utställning avsedd även för allmänheten. Per Bengtsson var utställningskommissarie och hade en egen monter med:

"En rikhaltig utställning omfattande fickur och väggursverk, urdelar och verktyg, allt vittnande om stor skicklighet och mångkunnighet. För detta blev Bengtsson belönad med plakett".

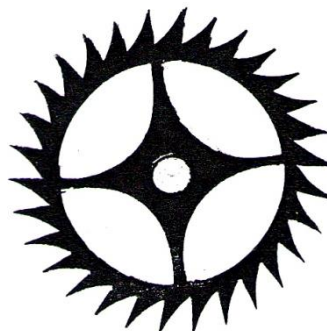
(Från Sv. Urmakeritidning år 1926).

Annons 1927.

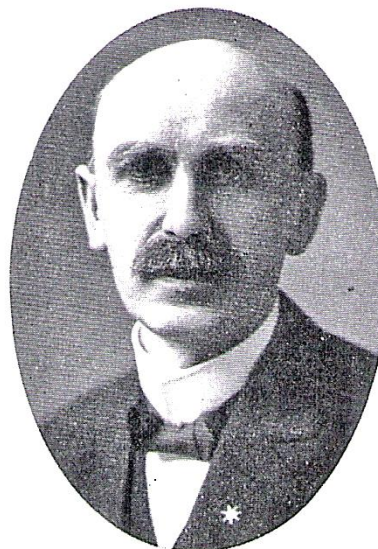
Per Bengtsson hade med åren hunnit skaffa sig en omfattande maskinutrustning, i vilken den stora bänksvarven utgjorde hjärtat. Svarven var en universalmaskin för alla förekommande maskinarbeten som svarvning, borring, gängning,

slipning och polering och dessutom försedd med tillsatser för hjulskärning, vällning och fräsning. Maskinen stod uppställd på en robust bänk och den drevs av en elektrisk motor via en överliggande transmission.

Steghjul gjort i Bengtssons verkstad.

Per Bengtsson hade gott renommé hos både kunder och kollegor. Från 1927 till 1934 skötte han ordförandeklubban i Södra Skånes Urmakareförening och 1935 var han med om att bryta ut Malmöurmakarna ur S.S.U. och bilda Malmö Urmakarmästareförening. Han blev också föreningens första ordförande.

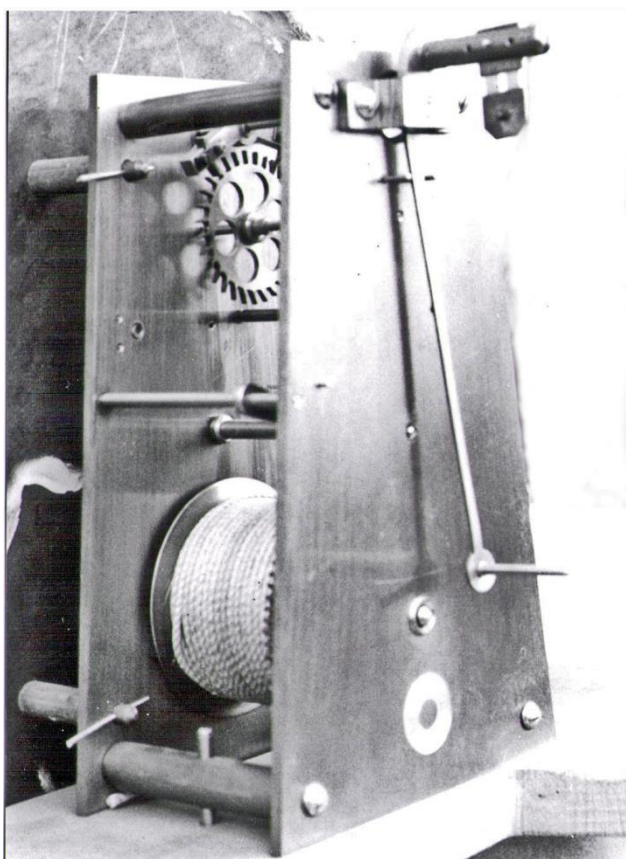
Per Bengtsson.

Golvursverk efter pensioneringen

Vid 73 års ålder drog sig Per Bengtsson tillbaka och överlät affären till sin son Ruben. Per lät inreda en egen verkstad åt sig i källaren under affären. Där hade han

ställt upp sin ansenliga, mångsidiga svarv och övriga maskiner, byggt upp en ändamålsenlig arbetsbänk och inrett med inventarier och verktyg till en imponerande ateljé.

Hantverksmässigt urmakeri var den gamle mästarens stora begivenhet. Sådant, som han förr fått anslå nätterna till, kunde han nu i lugn och ro ägna sig helt åt. Han gjorde golvursverk med och utan slag. Allt gjordes från grunden och verken hade briljans. Tavlor formades ut av järnplåt, visarna filades ut av mässingsplåt, pendlarna var också av egen tillverkning med stänger av lätt ädelträ, loden gjordes av tjockväggigt mässingsrör, som svarvades och blyfylldes. Fodralen utfördes på snickeriverkstad, det enda främmande arbetet.

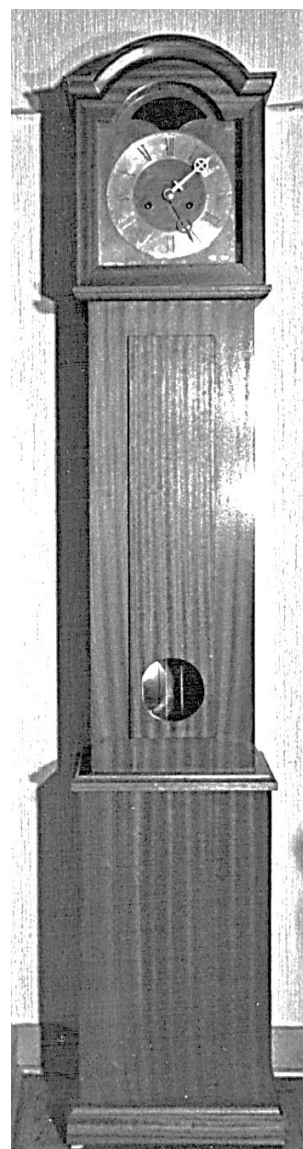
Golvursverk utan slag.

När Per Bengtsson närmade sig 80-årsåldern konstruerade han golvursverk med månfaser. Urtavlor och fodral fick då en an-

nan design. Vid fyllda 90 år hade han hunnit göra 26 golvur, med och utan slagverk. Några hade månfaser. En del stannade inom familjen och hos hans närmaste släktingar och en del gick till Malmö Industrielotteri, där de utgjorde mycket omtyckta vinster.

Urens instansmärke.

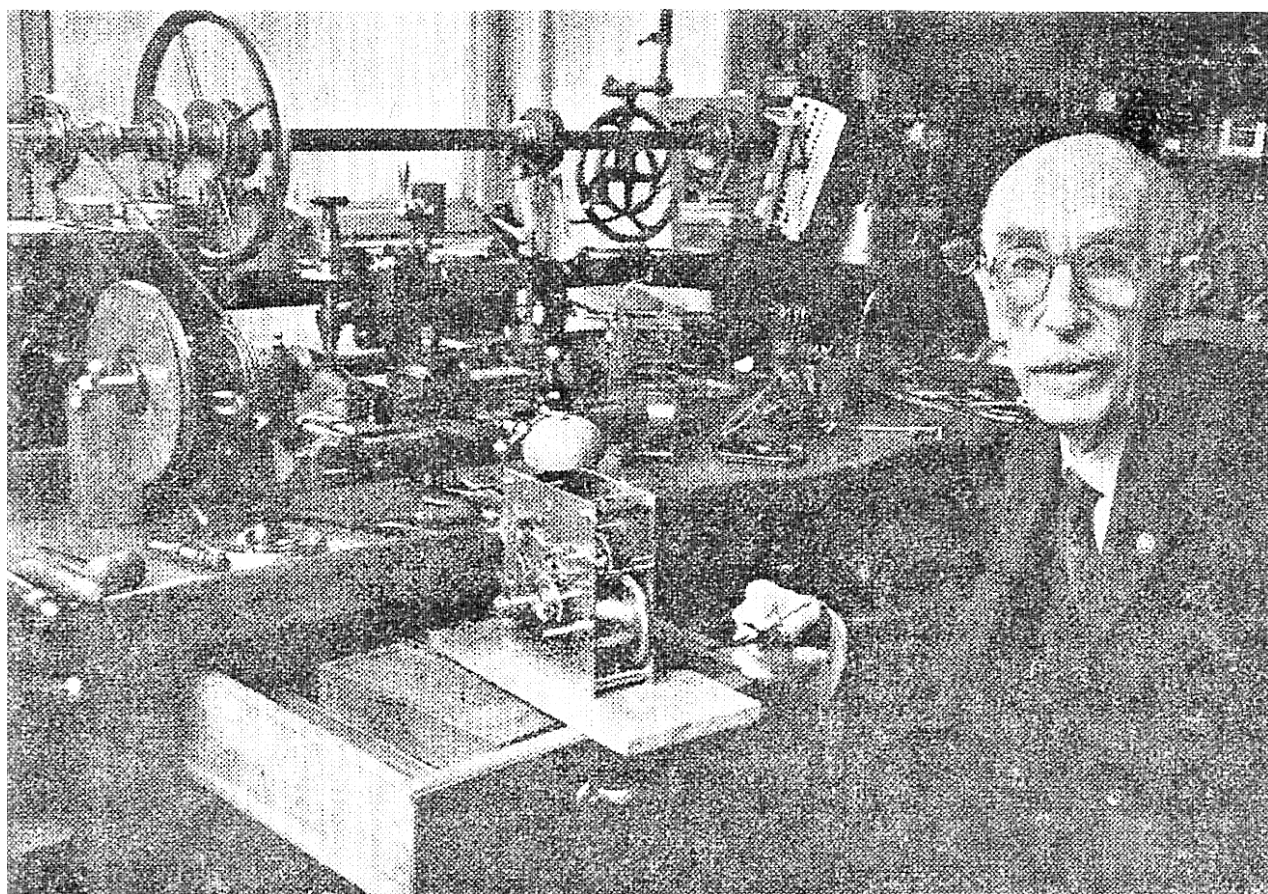
Golvur med månfaser.

Utöver nämnt antal fanns det 4-5 verk, som inte byggts in i fodral. Det sista verket blev inte riktigt färdigt. Produktionen låg således på 31 verk gjorda vid en ålder då andra människor lagt av med sitt yrke.

Urmakeriet har säkert betytt väldigt mycket i Per Bengtssons liv. När han tyckte att han lyckats bra med sitt arbete

kunde han stämma upp något av de "kväden", som han själv författat. Melodin till texten lär också vara hans egen men den finns tyvärr inte bevarad.

Han hade sitt yrke som hobby. Per Bengtsson dog 2 september 1966 nära 91 år gammal.

Den gamle mästaren 90 år, satt ännu vid sin kära arbetsbänk.

Hejarkvåde av Per Bengtsson

Månen, ja månen

Skorken, ja skorken

*Han som lånar sitt ljus ifrån solen
detta har skorken gjort.*

Donderatta, donderatta, donderatta.

*Så gångar man, så svarvar man,
så borrar man med elektricitet.*

Detta gör man, detta gör man.

Donderatta, donderatta, donderatta.

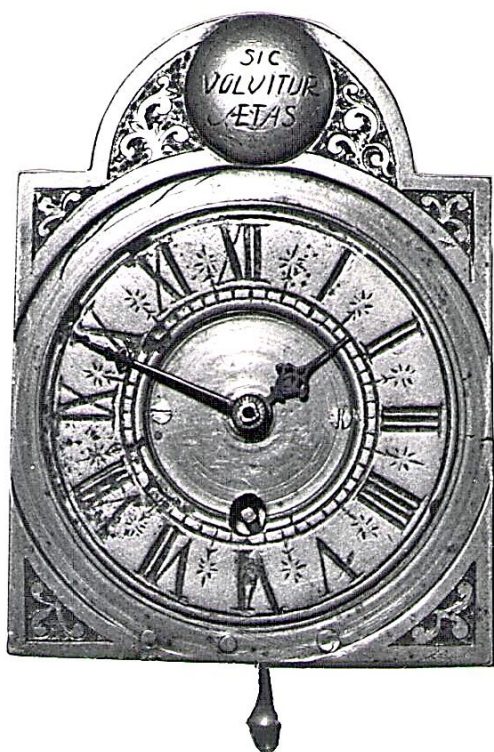
*Här kommer allehanda folk,
här kommer grevar och baroner,
här kommer präster och patroner,
tiggare och lumpsamlare.*

Donderatta, donderatta, donderatta.

Ruben Bengtsson

År 1924 tog sonen Ruben realexamen. Samma dag som han kom hem med den grå mössan blev han beordrad av sin far att passa affären, medan fadern gick ut och gjorde ärenden. Ruben blev, bildligt talat, kastad in i firman av sin stränge, patriarkaliske far. Sonen skulle börja sin utbildning till urmakare omedelbart, inte tal om annat. Att åka till urmakarskola var onödigt. Utbildning kunde han få lika bra hemma på verkstaden, förvisso. Ruben hade väl inget annat val och satte igång, fastän han kanske helst inte skulle vilja bli

urmakare. Utbildningen fortgick. Läromästaren var skicklig och i lärlingen fanns gott virke. Ruben gjorde ett arbetsprov, en svarvad, slipad och polerad balansaxel i skala 10:1. Han klarade utbildningen till urmakare med den äran och gjorde så småningom ett mästareprov, 55×77 mm, urhus och tavla av mässing, sifferring av tenn och i bågen en liten tennbuckla med texten SIC VOLVITUR ÆTAS, så vänder sig evigheten eller friare: så går en mansålder. Verket är fjäderdrivet, har rullegång och kort fast pendel.

Ruben Bengtssons mästareprov. Ett litet ur 55×77 mm med rullegång.

Ruben hade anställning som urmakare i faderns firma och blev också prokurist, vilket innebar att han hade fullmakt för ingående av avtal och fick ansvara för firman i faderns frånvaro.

Det faktum att Bengtsson senior helst sysslade med urmakeri gjorde, att junior mer och mer fick grepp om butiken och kunde sätta sig in i försäljningsprogrammet bestående av valda modeller från välkända märken som: *Alpina*, *Certina*,

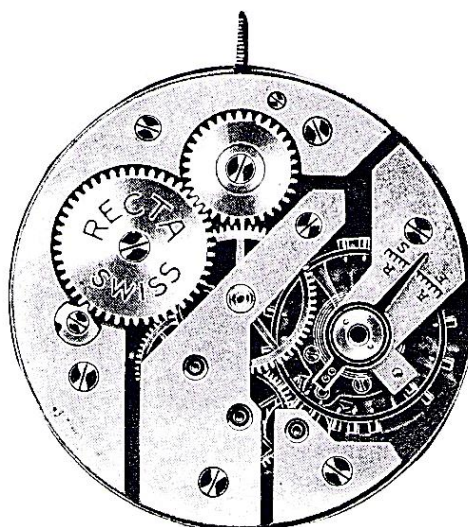
Eterna, *Heuer* (kronografer), *IWC*, *Jaeger Le Coultre*, *Junghans* och *Kienzle* (mest köksur), *Longines*, *Omega*, *Record*, *Recta*, *Tissot*, *Universal*, *Vacheron & Constantin*, *Zenith* samt pendyler från *Union-Stjärnsund* och *Westerstrand*.

Ett av fabrikaten är förmodligen inte så välkänt som de övriga nämligen *Recta*. Det var en mindre fabrik med egna verk av god kvalitet. Den hette *Recta Manufacture d'Horlogeri S.A.* och låg i Bienne (Biel) i Schweiz.

Recta logotype.

Generalagent på 40-talet, då märket introducerades, var Holmqvist & Lundberg och Bengtsson fick ensamförsäljningsrätt i Malmö. Man hade m.a.o. profilerat sig. Det visade sig vara ett lyckokast, ty uren sålde bra och reklamationerna var få.

Recta fickurverk, kal. A&B, 19 linjer.

Fejden

När Ruben Bengtsson blivit invald i styrelsen för Malmö hantverksförening, blev konkurrenten Ola Rydén förtretad eftersom han med olika medel försökt få en post i styrelsen där. Då Ruben sedan kom i fråga för styrelseuppdrag i Urmakarmästarföreningen blev avundsjukan ännu större.

En vacker dag kom en dam in i Bengtssons affär och ville titta på armbandsur. Rubens fru Astrid stod bakom disken. Kunden valde mellan ett par ur och försökte få rabatt, men fick ett avböjande svar.

Astrid Bengtsson i affären.

På den tiden var det noga med att förbundsanslutna urmakare skulle hålla statuerade priser. Den prutsamma damen hade nog tänkt sig något billigare, sa hon. Fru Bengtsson visade en äldre kollektion ur och kunden valde slutligen ett långsmalt Record damarmbandsur. Så var det fråga om rabatt igen och denna gång fick

kunden sin vilja igenom. Det var ett inkurant ur och Bengtsson var glad för att det blev sålt.

Den kunden var en bulvan åt Rydén. Det blev genast en anmälan till förbundet av Bengtssons för illojal konkurrens och ombudsmannen Stefan Andersson fick åka till Malmö för att reda ut saken.

Per Bengtsson höll sin sonhustru om ryggen och Per var inte att leka med. De två gubbarna rök ihop i ett fasligt gräl, som utmynnade i disciplinära åtgärder mot Bengtssons. De blev uteslutna ur förbundet på viss tid, vilket betydde leveransstopp från grossistföreningens företag.

I den vevan fick Bengtssons prioritet på Recta i Malmö och kunde komma ur knipan, vilket lär ha retat Rydén ännu mer.

Pendylfebern

Ruben Bengtsson mindes mycket väl den stora pendylfebern, som drabbade svenskarna på 30- och 40-talen med dessa glänsande, förgyllda väggpendyler. *"En prydning för varje hem"* kunde man läsa i annonser då det begav sig.

Union Stjärnsund en storsäljare på sin tid.

Efterfrågan var nästan större än tillgången och Ruben och hans kollegor/konkurrenter hade fullt sjå att leverera.

Med Ruben vid rodret

År 1948 övertog Ruben firman helt och hållet. Han hade allt från sin lärotid till övertagandet hunnit tillägna sig gedigna kunskaper i urmakeri och det inte minst viktiga fått branschkännedom. Ruben hade redan arbetat upp försäljningen och som den moderne företagare han var hade firman så att säga kommit i takt med tiden. Man fortsatte med sin affärsidé och specialiserade sig på enbart ur. Till sin hjälp hade han sin hustru och i verkstaden fanns alltid minst en anställd urmakare.

Ruben Bengtsson.

Ruben var inte fanatiker som sin far. Han använde sitt goda intellekt på ett smidigt och omdömesgillt sätt inom de olika avsnitt, som ingår i ett eget mindre företag. Hans kapacitet anlätades även externt. Han

satt i styrelsen för Malmö hantverksförening i 39 år och i Malmö urmakarmästareförening var Ruben ordförande i många år. Dessutom var han huvudman i Malmö Sparbank, vice ordförande i Malmö yrkesskolor och i renhållningsstyrelsen. Han arbetade också i taxeringsnämnden.

Allting har ett slut så även historien om Bengtssons uraffär. Att driva ett företag kräver sin man. Att avveckla ett företag kräver också sin man. Ruben Bengtsson klarade båda uppgifterna. Rörelsen upphörde 1975. Ruben gick då i pension och han fick ännu några goda år tillsammans med sin kära hustru.

Urmakaremästaren, hedersmannen och gentlemannen Ruben Bengtsson gick ur tiden 11 augusti 1993.

Källor:

Intervjuer och samtal med Ruben och Astrid Bengtsson.

Övriga källor:

Sv. Urmakeritidning 1914, 1916 och 1926.

S.S.U. jubileumsskrift 1936.

Foton: Bertil Norin och Peter Borgelin.

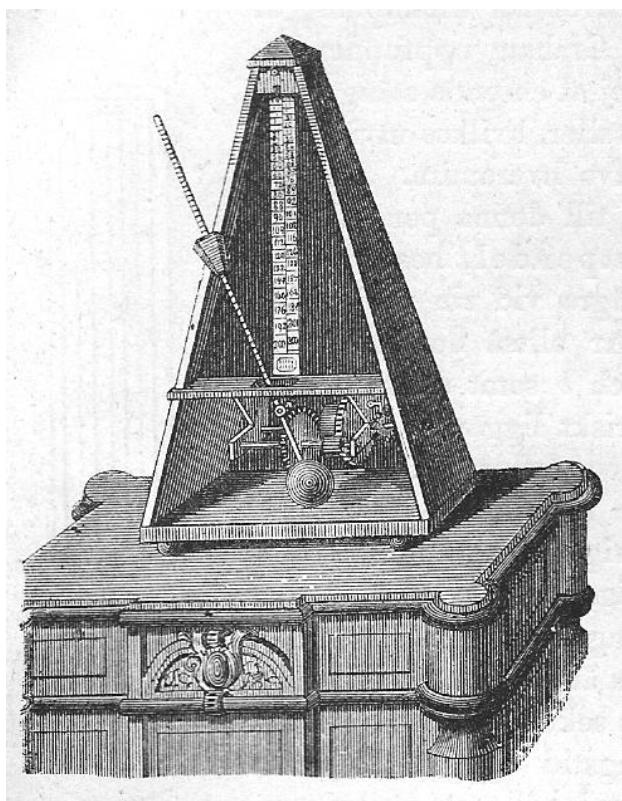
Hålla takten

För att fungera i vår omgivning behöver vi hålla reda på tiden. Inte enbart veta vad klockan är och passa den. I all verksamhet gäller det att också hålla takten.

Vår kropp ska fungera utan att vi medvetet behöver styra takten på hjärtslag och andning. Det klarar vi automatiskt med vår biologiska klocka och puls. För styrning av yttre verksamheter är det underlättande och fördelaktigt att använda rytmiska hjälpmedel som rörelser, signaler, sång eller musik.

Metronom

Metronomen är en apparat för taktgivning och taktmätning. Den består av en kontinuerlig och reglerbar, inställbar svängning. Det klassiska utförandet är en urverksdriven pendel monterad i en liten resonanslåda. Pendelns utformning skiljer sig från urpendelns, vars svängningstid ju ska vara konstant.

Metronom.

Roland Christell

Metronomens pendel är i sin nedre ände försedd med en vikt på konstant avstånd från upphängningspunkten. Pendeldelen som befinner sig ovan upphängningspunkten är försedd med en skjutbar motvikt. Genom att förskjuta motvikten upp eller ned kan man minska eller öka svängningstiden.

Rörelser

I regelbunden gång svänger vi med armarna. Andra arbeten underlättas också av rytmiska rörelser anpassade efter situationen.

Signaler

Taktfasta akustiska eller visuella signaler är effektiva arbetsledare. Taktstamp, slag på trumma, blås i horn eller pipa är liksom kommandoord beprövade signaler.

På segelfartyg styrs besättningens arbete med sång och skepparpipa. Smeder som omväxlande slår på samma stycke avpassar hammarslagen i takt med klangen. Exempel på äldre gemensamma arbeten är mattpiskning och tröskning med slagor.

Takten i musik och dans markeras förutom med visuell ledning med ljud från handklappning, kastanjetter och slagverk. I kapprodd är det viktigt att alla roddare i båten hugger i samtidigt, vilket leds av en coach med röstresurser.

Musik

Flöjtspel har fordom använts för att reglera danser och marscher, något som förekommer än idag. Numera är flöjtspel förmodligen inte lika vanligt i samband med reglering av flera personers simultana degknådning, vintrampning eller mortelstötning. Inte heller förekommer nu särskilt ofta rodd efter flöjtspel, slag på tamtam eller gonggong.

Arbetssånger

Olika slag av arbeten har gett upphov till ledsagande sånger och visor för att göra arbetet lättare och för att uttrycka sinnesstämningar. Traditionella arbeten är av typen malning, bakning, tröskning, spinning och vävning. Arbetssånger till sjöss, ”Sea Shanties”, var vanliga under segelsjöfartens tid.

Malning med handkvarn var förr ett vanligt arbete. Här återges några strofer ur kvarnvisor:

*Vore jag kungens syster,
Visste jag, vad mig lyster.
Nu är jag ett torparbarn,
Måste dra den tunga kvarn.
Jag mal, och jag mal, och jag mal.
Jag mal, och jag mal, och jag mal.*

*Sången är av sorg upprunnen.
Men av sång är glädje vunnen.*

*Mala, mala, vackra handkvarn!
Mala fästman nu åt flickan!*

Så här sjöng man vid bakning:

*Baka, baka, liten kaka,
rulla, rulla, liten bulla,
pigga den, pigga den,
mjöla den, mjöla den,
skjuss in´na i ugnen!*

I spinnstugan sjöng man inte bara ”Spinn, spinn, dotter min! I morgon kommer friarn din”. Där kunde det även låta så här:

*Rocken snurrar, lampan brinner,
vinterkvällen är så lång,
men likt rök den snart försvinner
under munterhet och sång.*

Eller så här:

*Där satt en gammal käring och spann
uti en mörker kammare,
hon bulta´ med sin hammare,
och in kom hennes man!*

Kvinnor som klappade tvättkläder kunde hålla takten med denna visa:

*Pang, pang, Maja vid vår å,
pang, pang, hörs banka och slå,
pang, pang, tvättar rent sitt hjärta,
pang, pang, som är svart av smärta.*

Vid arbeten där flera ska arbeta tillsammans i takt, som vid pålning, sjöng man:

*Här går ett,
här går två,
här går tre
och här går fyra,
femman slår.*

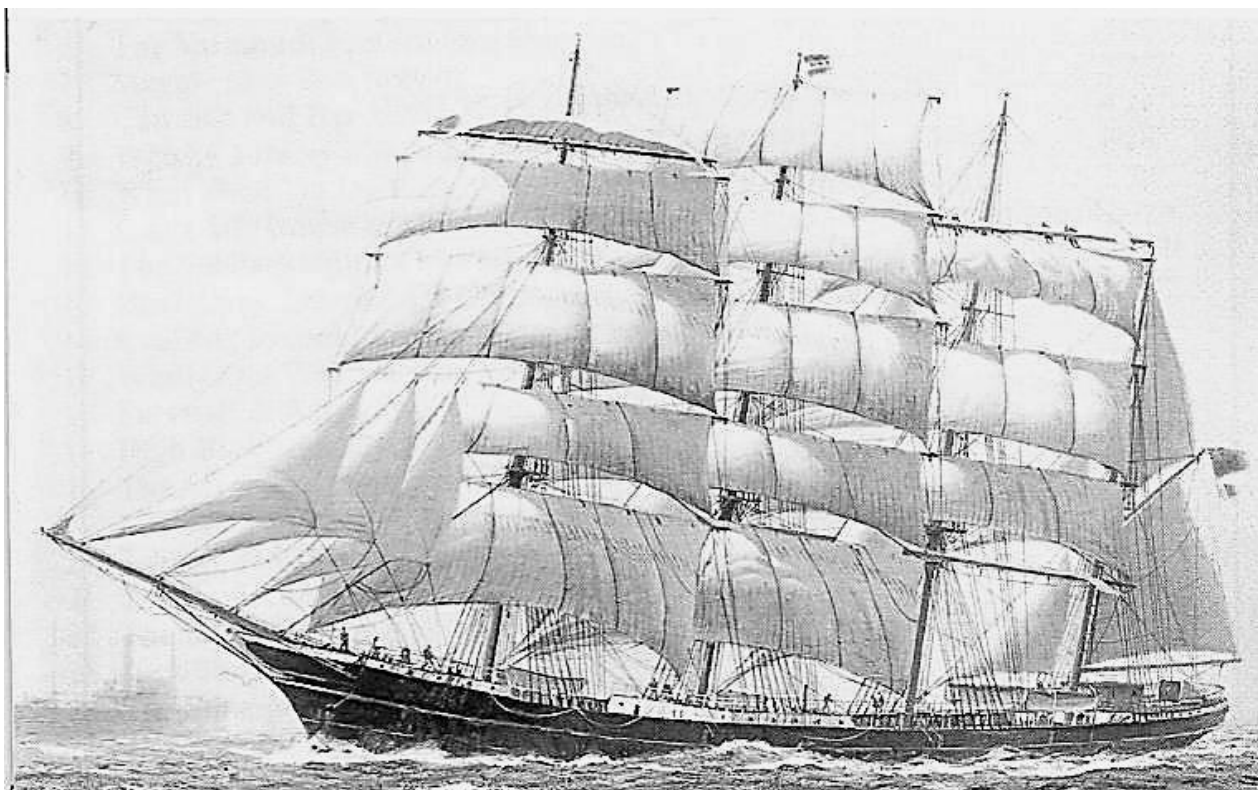
*Här går sex,
här går sju,
här går åtta,
här går nio,
tian slår.*

Sånger till sjöss

Sjömansvisor hade under segelskeppens tid ej till syfte att som i våra dagar enbart underhålla eller uttrycka känslor. Speciella arbetssånger, ”shanties”, tjänade som taktgivare för lag som samarbetade i de många hårda uppgifterna ombord, som repdragning och arbeten med gångspel och länspumpar. Sången leddes av en ”shanteyman” med känsla för rytm och med röst att genomtränga vindens tjut i riggen.

Lodhyvning, dvs. att kasta djuplod med lod och lina, en besvärlig och våt manöver:

*Förut går lod och lina,
akterut sitter fan å grinar.
Lodet går!!!*

En halarvisa började så här:

*En sjöman seglar jorden runt.
Kärre – värre - vitt, bom - bom!
Hans hemkomst är en glädjestund,
Kärre – värre - vitt bom! Hurra så!
Viktoria! Viktoria!
Kärre – värre - vitt bom! Hurra så!
Viktoria! Viktoria!
Kärre – värre - vitt, bom - bom!*

Whisky Johnny, en engelsk gångspels-shanty, har som första resp. sista vers:

*O whisky is the life of man,
Whisky – Johnny,
O I'll get whisky where I can,
Whisky for me Johnny.*

*O champagne's good and rum is free,
Whisky – Johnny,
But whisky's good enough for me.
Whisky for me Johnny.*

En svensk variant var gångspelsvisan som börjar och slutar:

*Å, supen ut, en dram på man!
Väl klarar skutan sig från land,
om blott I hugger i med kläm.
En dram för oss Johnnies!*

*Fast heaven, gubbar, klart vid fall!
Nu alla segel sättas skall,
stolt skutan faller av för vind.
En dram för oss Johnnies!*

En roddarvisa börjar och slutar så här:

*Vinden har mojnat, stormskyar fly
hän över vidderna. Hör bränningars
gny!
Långhal, å hå! Långhal, å hå!*

*Sträck ut varje årtag, kläm i, alle man!
Där står ju din tös och väntar på strand.
Långhal, å hå! Långhal, å hå!*

Vid "Klart att vända" sjöng man:

*Klart att vända!
Alle man till sin ända,
Kocken till focken,*

*Och "Gubben" till rors!
Hard i läää!!*

*Klart att vända!
En djäkel i var ända,
kocken i fockskot,
ror i barlasten,
opp å ner på stormasten!
Hard i läää!!*

("Gubben" = skepparn)

En shanty om "Hanging Johnny":

*O they call me Hanging Johnny,
Away – ay – i – o,
But I never hanged nobody,
So – hang – boys – hang*

*O they say – I hanged me granny,
And then me lovesick Annie.*

*O they say – I hanged me mother,
And me sister – and me brother.*

*O they say – I hang for money,
But hanging isn't funny.*

*O we'll hang – and haul together,
We'll hang for better weather.*

*O a rope – a beam – a ladder,
I'll hang you all together.*

Urmakarvisan

I Zacharias Topelius' Läsning för barn, sjunde boken, Stockholm 1907, kan man bl.a. finna en visa om urmakaren. De andra yrkesvisorna handlar om stenografen, blomstersäljerskan, köksan, bokhandlaren, bokbindaren, bagargossen, gat-soperskan och lille prinsen.

Urmakaren består av sju verser. De fyra första handlar om uret och tiden och följs av tre om mästare själv. Jag väljer att avsluta min uppsats med att återge dessa tre verser:

*Men din mästare är
gamle gubben ändå,
där han sitter så tvär
med glasögonen på.
Ty vid minsta sekund,
som du stjäls, lilla tjuv,
är han färdig på stund
med sin mejsel och skruv.*

*Och han skrattar i mjugg
över människors språng,
när han ruckar din kugg
och han styr deras gång;
men han lägger sin ked
som ett bristande band
för den Evige ned,
som bär tiden i hand.*

*Tickitick, tickitack,
hamra på, lilla smed!
När jag lyss på din knack,
hör jag livet gå med.
Hur skall världen se ut,
när jag stanna dig ser?
Ja, när tiden är slut,
finns urmakarn ej mer.*

Källor

Om arbetssånger. Verdandis Småskrifter 244.
Stockholm 1921.
Gustaf Cederschiöld

Rytmens trollmakt. Nyutgåva av första upplagan
1905. K/B Sterno-Coordinato. Klippan 1980.
Gustaf Cederschiöld

Sång under segel. Första upplagan Stockholm
1935. Nyutgåva med CD-skiva Stockholm 2012.
Sigurd Sternvall

Uppfinningarnas bok. Andra bandet. Naturkraft-
terna och deras användning.
L.J. Hiertas Förlagsexpedition Stockholm 1874.
Redigerad av O.W. Ålund

Uppgifter på nätet om Arbetssånger och Shan-
ties.

I TID-SKRIFT Årg. 2 – 2010 skrev jag en utförlig artikel om Per Larssons järnur och urtillverkning i Västra Årena. Då var endast ett mässingsmantlat ur känt. Sedan artikeln skrevs har ytterligare tre blivit kända och möjliga att undersöka närmare. Två ur är daterade, ett 1648 och ett 1659. Dessutom finns ett ur avbildat på sidan 44 i Eric Brutons bok *Clocks and Watches* tryckt 1968. I texten står det visserligen att det troligen är från Strasbourg eller Italien men uret är utan tvekan tillverkat av Per Larsson.

Alla fem uren är av samma typ, små bordsur 15 centimeter höga med klangskål ovanpå mässingsmanteln. Ur av denna typ var vanliga nere i Europa under 1500- och första hälften av 1600-talet. Steffen Brenner i Köpenhamn har tillverkat flera liknande ur.

Per Larsson (1604-1669) var knuten till vapenfaktoriet i Jönköping fram till 1650 då han, av Drottning Kristina, som tack för lång och trogen tjänst vid faktoriet fick sin egen gård och granngården i Västra Årena som förläning, och därmed blev befriad från skatt. Vilken funktion Per Larsson haft inom faktoriet har inte gått att få fram. Krigsarkivets handlingar där det eventuellt skulle kunna finnas uppgifter om honom är till större delen uppätta av råttor.

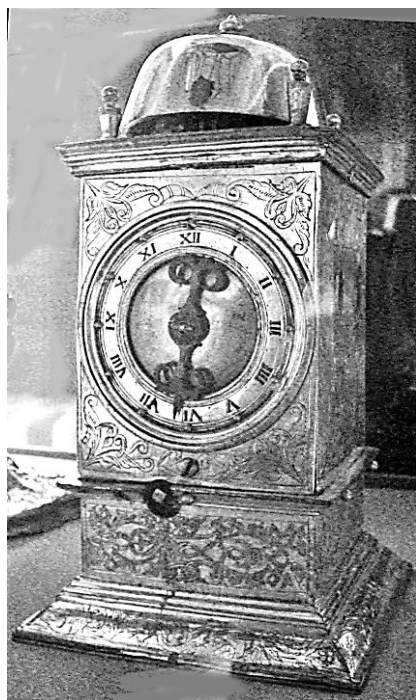
Per Larsson omnämns som "byssegjutare Per" redan 1627 och kan således ha arbetat för faktoriet i mer än 23 år. Samtidigt tillverkade han i Västra Årena tornur, väggur och mässingsmantlade ur. Han anlätades också för att reparera tornur, bland annat i Jönköping. Av de fem kända mässingsmantlade uren är tre med säkerhet tillverkade för högre tjänstemän

vid Göta hovrätt. Göta hovrätt instiftades den 5 november 1634, och Per Larsson har troligtvis hjälpt till med hovrättens ur redan från början. Eftersom de mässingsmantlade uren har stor yttre likhet med äldre europeiska ur ligger det nära till hands att anta att han reparerat sådana ur åt tjänstemän vid hovrätten.

Den första vicepresidenten vid Göta hovrätt var Carl Månesköld af Seglinge, som tjänstgjorde från 1634 till 1655. Han har haft ett ur som till storlek och utseende är mycket likt de ur Per Larsson tillverkade. Uret finns på Upplandsmuseet i Uppsala. Vi, jag och Olle Kronke, har haft möjlighet att studera det närmare. Uret har tillskrivits O. Thelott som skrivit sitt namn på hjulbalansen, antagligen i samband med en reparation. Eftersom uret är av en typ som var vanlig under slutet av 1500-talet och fram till mitten av 1600-talet kan inte Thelott ha tillverkat det eftersom han var verksam som instrumentmakare vid Uppsala universitet i början av 1700-talet.

Vid ett första påseende ser uret ut att ha tillverkats av Per Larsson. Det har emellertid inte någon PLS-stämpel och har dessutom fjäderdrift med snäcka vilket Per Larssons ur inte har. Urets gravyr är lik gravyrerna på Per Larssons ur och kan därför ha gjorts av en gravör i Jönköping. Urverkets hörnpelare är också av samma typ som de i Per Larssons ur.

Likheterna är stora så, om inte Per Larsson, trots allt, har tillverkat det så har han haft det som förebild för sina mässingsmantlade ur. Om, mot förmodan, Per Larsson tillverkat det måste det vara före 1646 då han började använda sig av signaturen PLS.

Till vänster ett ur tillverkat av Steffen Brenner 1564. Till höger två bilder på ett ur i Upplandsmuseet, med okänd tillverkare, som tillhört C. Månesköld af Seglinge som var vice hovrättspresident vid Göta hovrätt i Jönköping 1634-1655. Måneskölds ur är lika högt som Per Larssons, men smalare.

Beskrivning av Per Larssons ur

Beskrivningen gäller fyra av uren, eftersom det femte endast är känt från bilden i Brutons bok.

För att förenkla beskrivningen benämns uren endast som ur 1, 2, 3 och 4.

Ur 1 är daterat 1648 och av gravyren på manteln framgår att det tillhört släkten Skytte af Duderhof. Troligen Johan Skytte född 1577 och död 1645, som adlades 1624 till friherre Skytte af Duderhof. Han utnämndes 1622 till Universitetskansler i Uppsala och grundade den Skytteanska professuren i värtalighet och statskunskap. 1634 utnämndes han till president i Göta hovrätt. Han kanske med avundsjuke har sett sin vicepresidents fina mässingsur och beställt ett likadant av Per Larsson, som fick det färdigt först tre år efter Johan Skyttes död. Det är mindre sannolikt att det tillverkades för någon av hans söner. Sonen Bengt var verksam i Stockholm och utnämndes till riksråd 1648 och sonen Jakob var landshövding i Linköpings län 1645-48.

Uret har senare blivit ombyggt till släp-haksgång och försetts med minutvisare och ny urtavla. Uret finns i Nordiska museets samlingar med nummer NM 0159683.

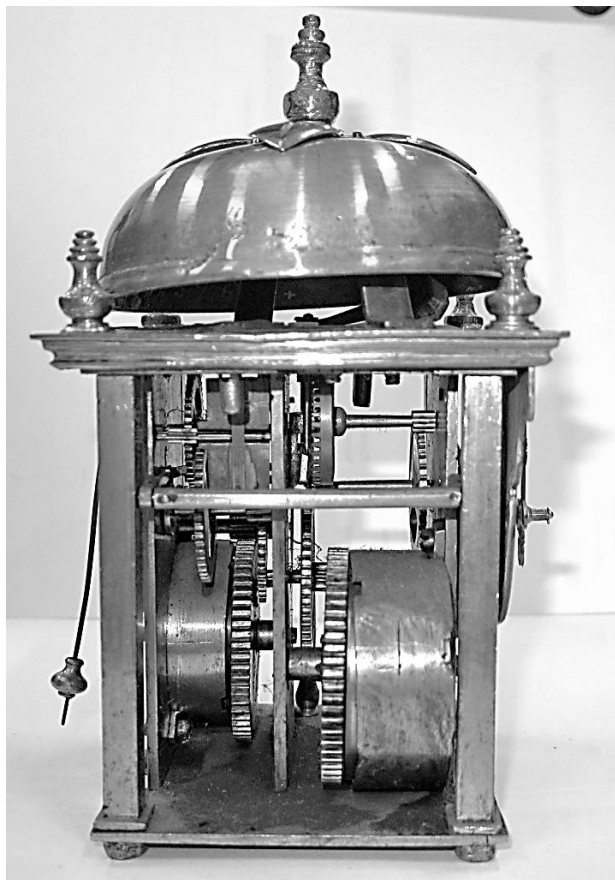
Ur 2 har Gabriel Gyllengrips vapen ingra-verat. Gabriel Gyllengrip var assessor i Göta hovrätt från 1655 till 1683. Han dog 1685. Uret som inte är daterat måste vara tillverkat mellan 1655 och senast 1669, det år Per Larsson avled. Uret har gått i arv inom släkterna Gyllengrip och Creutz och har funnits på Salaholms säteri i Falköpings kommun till slutet av 1900-talet. Det är ombyggt från spindelgång till släp-haksgång. Visare och klangskål är inte original.

Ur 3 ger ingen indikation på för vem det är tillverkat. Sidorna är släta utan gravyr. Uret är ombyggt, en äldre spindelgång med hjulbalans har ersatts av en ny med spiralfjädderruckning.

Uret är märkt PLS och måste därför vara tillverkat före 1669.

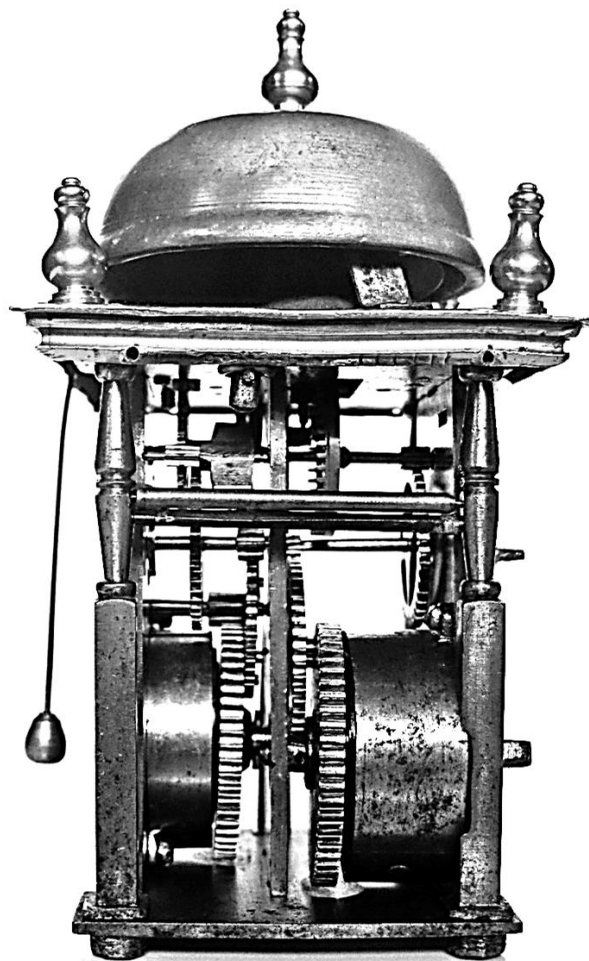
Ur 1 daterat 1648. NM 0159683.

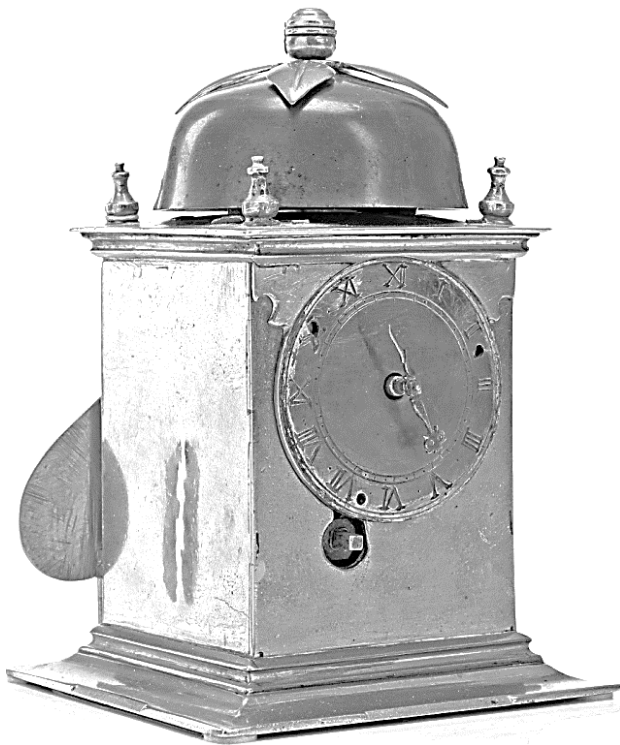
Ur 1 Mått. bredd 85, djup 75 höjd 150 mm.

Ur 2 tillverkat mellan 1655 och 1669.

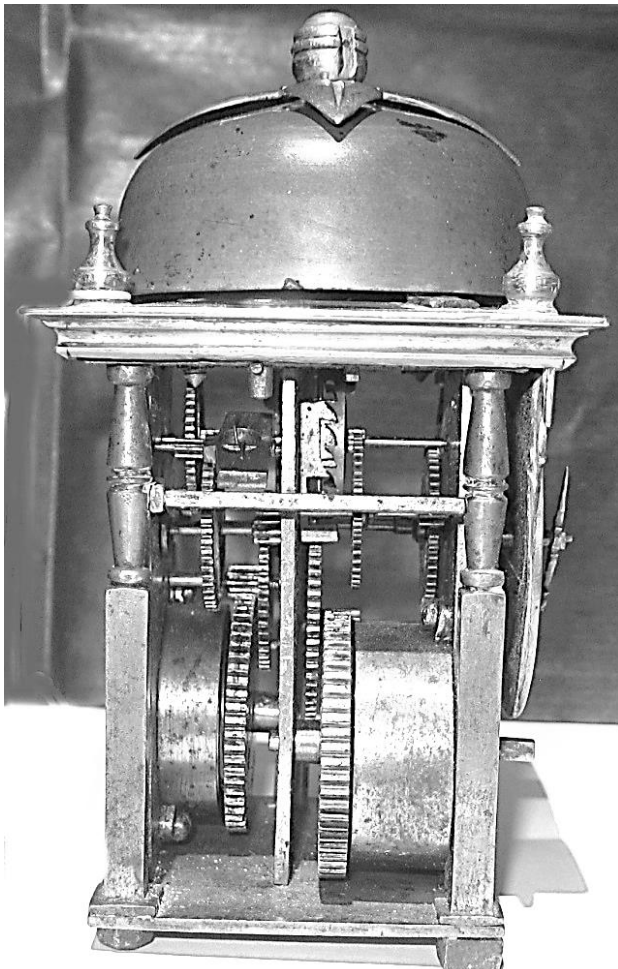
Ur 2 Mått bredd 75, djup 75, höjd 150mm.

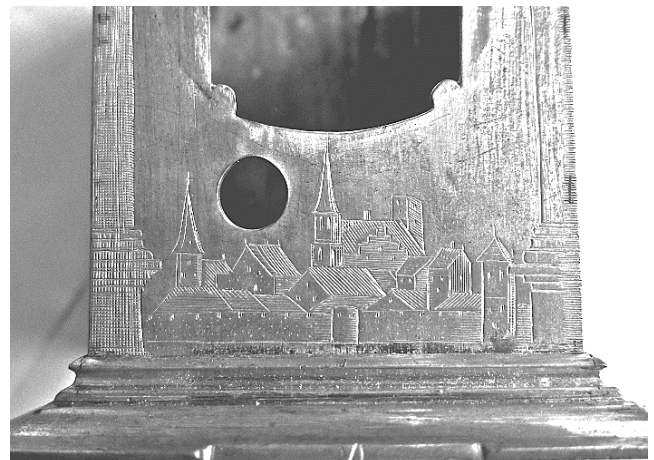
Ur 3 ungefär samtida med ur nummer 2. Inga gravyrer. Uret ser ut som det som finns avbildat i Eric Brutons bok.

Ur 4 daterat 1659 med bild av gamla Jönköping graverad under urtavlan. (Urverket syns på omslagsbilden).

Ur 3 Mått samma som ur 2,3 och 4.

Ur 4 Gravyr av gamla Jönköping från norr.

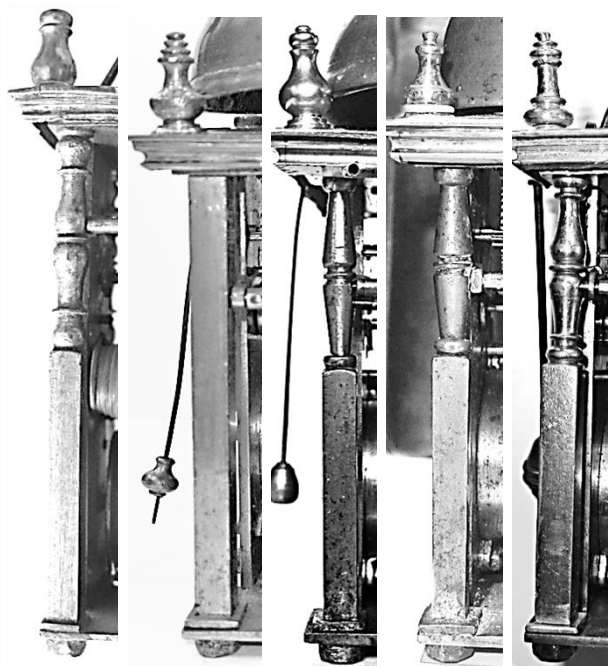
Erik Dahlbergs bild av gamla Jönköping (1690) från söder, med Vättern i bakgrunden.

Ur 4. Uret har med säkerhet tillverkats med Göta Hovrätt i åtanke. På en sida finns den grekiska gudinnan Pax och på den andra sidan Salvator Mundi. Under urtavlan finns en gravyr av gamla Jönköping. Ovanför urtavlan står det IQ B S eventuellt IQ BC S och 1659. Urets gång- och slagverk syns på omslagsbilden.

Uren 2, 3 och 4 är lika stora. Ur 1 är bredare än de andra men lika högt, 15 cm.

Urens pelare

Pelarna är lite olika, ur 1 har släta pelare uren 2, 3, och 4 har pelare med svarvad övre halva. Ur 4 har pelare av mässing medan övriga har pelare av järn. Måneskölds ur har järnpelare av samma typ som uren 2, 3 och 4.

Måneskölds ur.

Ur 1

Ur 2

Ur 3

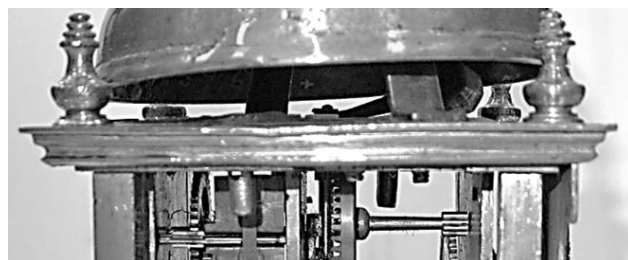
Ur 4

Likheten mellan urens pelare är stor bortsett från Ur 1 som har raka pelare.

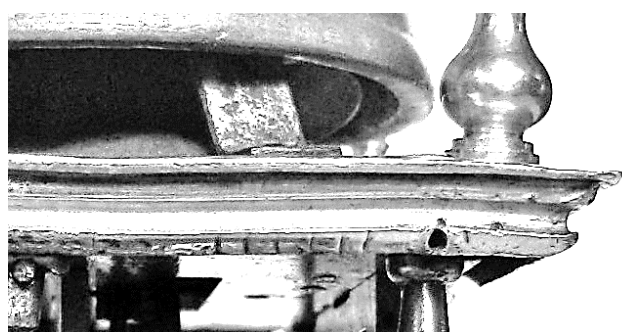
När man ser de här detaljerna bredvid varandra ligger det återigen nära tillhands att tro att även Måneskölds ur är tillverkat av Per Larsson.

Ruckning

Samtliga ur har en skala under den övre delen av mässingsmanteln, som tyder på att de har haft så kallad svinborstsruckning.

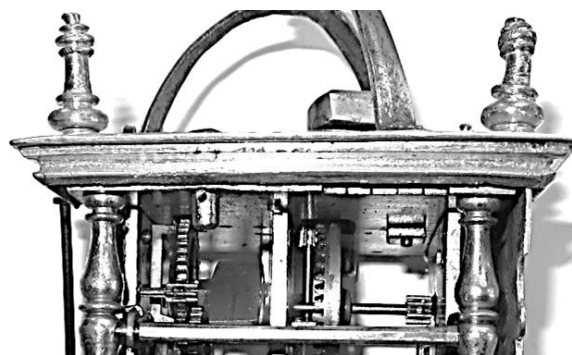
Ur 1. På plåten som ligger ovanpå pelarna finns en gradering med ett antal tvärstreck.

Ur 2. Här sitter markeringen på mässingsmanteln.

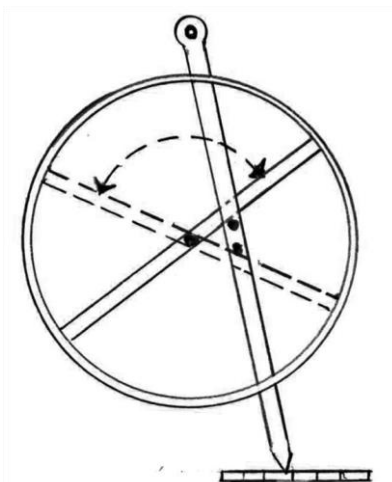
Ur 3. Uret är ombyggt till en ny balans med fjädderruckning. Den gamla markeringen för svinborstsruckning syns i kanten framför den nyare ruckningen.

Ur 4. Tydliga streck som markerar inställning av ruckningsarmen.

Svinborstruckningen fungerar så att två små svinborst som sitter på en rörlig arm går emot skänklarna på hjulbalansen då den svänger. Genom att föra svinborsten närmare hjulbalansens centrum minskar svängningsvinkeln och balansen svänger snabbare.

Denna typ av ruckning uppfanns omkring år 1600 och användes fram till slutet av 1600-talet då Christian Huygens uppfann balans med spiralfjäder.

Princip för hjulbalans med svinborstruckning. Om armen med de två svinborsten skjuts mot vänster blir hjulbalansens svängningar kortare och snabbare.

Gravyrerna

Vid en närmare studie av gravyrerna ser det ut som om Måneskölds ur och ur 1 kan vara graverade av samma gravör. Urens sidor har likadana ramar och strålarna på den lilla solen intill Skyttes vapen liknar de på solen i urtavlan på Måneskölds ur. Urtavlan på ur 1 är nygjord och kan tyvärr inte jämföras med den på Måneskölds ur.

Likheten mellan de två gravyrerna kan tyda på att Måneskölds ur kan vara både graverat och tillverkat i Jönköping. Och i så fall antagligen någon gång mellan 1634 och 1648. Om det är tillverkat i Jönköping kan urmakaren vara Caspar Zurbun, som Per Larssons son Gudmund Locke hade en kontrovers med.

Urtavlan på Måneskölds ur med solstrålar som liknar de på solen på ur 1. Se nedsta bilden.

Måneskölds ur med ram av samma typ som på ur 1 jämför med bilden under.

Ram och sol på ur 1. Del av Skyttes vapen och ramen runt gravyren.

Uren 2 och 4 som är tillverkade efter 1655 är graverade i en annan stil antagligen av en annan gravör.

Källor

Basserman-Jordan/Bertele Uhren. Bibliothek für Kunst- und Antiquitätenfreunde Band VII. Braunschweig 1969. Sid 192 och bild sidan 64. Eric Bruton, Clocks and Watches 1968 sidan 44. Foton: Eric Read.

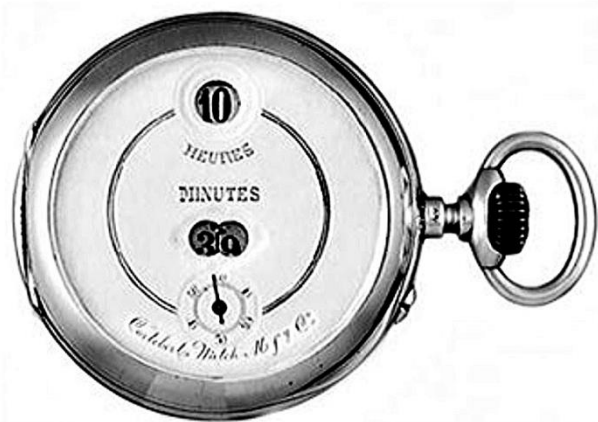
Cortébert – en snart förgäten by och urmanufaktur i Jurabergen

Lars Laväng

Idag har Cortébert drygt 700 invånare, men för snart 150 år sedan (1865) började man tillverka verk och urdelar – det hela började egentligen redan 1790 i närbelägna St Imier med Adam Louis Juillard.

Barnbarnet Albert Juillard insåg att det var mer lönsamt att producera kompletta ur – redan 1878 erhöles en silvermedalj på världsutställningen i Paris under namnet Cortébert.

Samtidigt levererade man också råverk till andra fabrikanter – 100.000 verk årligen med hjälp av 300 anställda (se kommentar). En succé var jump-hour movement (se bild) efter ett patent av österrikaren Joseph Pallweber – patentet användes även av IWC.

Jump hour (sent 1800-tal).

1880 kom första guldmedaljen på världsutställningen i Melbourne och sedan kom det att bli 60 förstapriser på observatorier genom åren till 1955 – då man hade fått premieringar i Genève resp. Neuchatel för femte året i rad.

Under tidigt 1920-tal kom jump-hour på armen (jfr bild) och på 30-talet följde järnvägsur för Italien (Perseo – se kommentar), Serbien, Turkiet, Polen och Egypten. 1927 går man upp i Ebauches SA.

Jump hour (tidigt 1920-tal).

1936 inleddes ett samarbete med Rolex och Panerai Officine – "incursori" (grodmän) behövde 10 klockor att användas i totalt mörker vid kommando-uppdrag med den s.k. "gammagruppen" – man tog då fram den nu berömda 3646 Radiomir med rolex/cortébertkalibern 618 (16 linj.) – det hela testades med framgång i Alexandrias hamn 1941, där de brittiska HMS Valiant och HMS Elisabeth sänktes under Mussolinis anspråk "Mare Nostrum"; ytterligare 300 Radiomir tillverkades under WWII.

Radiomir (Panerai/Rolex).

1940 presenterades en jubileumskatalog (150 år) med lyxboetter i ett tjugotal olika kalibrar, också ultratunna, med "safety main spring".

Niello runt 1930.

Under kriget gjordes militära tidgivare till både Kriegsmarine (KM) och British Army – B-Uhr (deck watch se bild).

B-Uhr (deck watch) kal 554.

Produktionen låg nu även i La Chaux-de-Fonds och efter kriget lanserade man den "heliga påveklockan Annus Sanctus" under jubelåret 1950.

Påveklockan 1950 Pius XII.

Nu lanseras också reglaget "spirofix" och dessutom en fullkalender samt en 24-timmars klocka byggd på kaliber 677. Automatkalibrarna 700-707 (Cortérotor) ser dagens ljus och i Turkiet blir 720-kalibern (13 linj.) en klassisk järnvägs-tjänsteklocka på armen.

Inpå 60-talet hamnar märket i svårigheter och efter flera ägarbyten vilar nu märket hos Perseo i Italien (Sincrono Ltd) – i vårt land såldes klockorna även under namnet Viking, men även Jupiter och Tellus förekom.

Samlarmässigt är vissa modeller från "storhetstiden" (fram t.o.m. 1950-talet) både högvärdiga och prisvärda.

Kommentar:

Perseo (est. 1927) användes som "hemma märke" i Italien p.g.a. fascisternas importskatter – detta gällde såväl järnvägsur som FIGC:s (Italienska Fotbollsförbundet) klockor.

Egentlig dokumentation saknas om Cortébert – vissa anser att detta anrika märke är det sista kvarvarande som skulle kunna ha potentialen att återupplivas till sin historiska status.

Bland samlare har påpekats verkens fina tolerans mot lagring – efter att "ha dammat i 40 år eller mer i byrålådan" går de ofta direkt vid uppdragning och helt exakt som om de vore nya.

En parentes är att fabriken förmodligen anställde judisk arbetskraft, vilket gynnade märket bland "diasporan" (US Jewish People) i USA. Till muslimska länder lär emblemet "croix bottony" ha varit femarmat, för att ej påminna om forna tiders korsriddare.

"croix bottony".

Foton: Lars Laväng

Skärva och Petter Strands flöjtur

Eric Read

Skärva herrgård byggd 1790. Foto: E. Read 2014.

Skärva herrgård, utanför Karlskrona, byggdes 1786 som bostad åt varvsamiralen Fredrik Henrik af Chapman. Byggnaden ritades av Chapman och hans gode vän Amiralitetets överamiral Carl August Ehrensvärd.

Ur arkitektonisk synpunkt är byggnaden unik, en kombination av en blekingsk ryggåsstuga och ett grekiskt tempel, helt anpassad efter ungarken Chapmans behov. Här hade han ett arbetsrum och ett stort sällskapsrum under kupolen.

I förmaket intill kupolrummet stod ett flöjtur tillverkat av Petter Strand för Chapman med Chapmans vapen ovanför urtavlan. Uret har stått på samma plats i 224 år.

Platsen där uret stått. Foto: E Read 2014.

Rummet och uret var utformade för att harmoniera och de två stora förgyllda

hörndekorationerna gjorde att hela väggen blev en del av uret.

Herrgården ingår i Världsarvet Örlogsstaden Karlskrona. Tyvärr har Chapmans inredning inte kunnat få stå kvar trots att länsstyrelsen i Blekinge försökte hindra en försäljning. Förvaltningsrätten körde över länsstyrelsen och den dåvarande ägaren fick rätt att sälja Chapmans inventarier.

Den nya ägaren är ålagd att bevara exteriören, men kan bygga om huset invändigt efter eget önskemål.

Huset är i dåligt skick och på väg att förfalla. Försäljningen har det goda med sig att herrgården förhoppningsvis blir väl restaurerad och kan beskådas i sin forna glans — som en potemkinkuliss.

Mycket av inventarierna inklusive uret såldes på Uppsala auktionskammare i december 2014, där flöjturet gick för 320000 kronor.

Det positiva i den här historien är att flöjturet ropades in av Nationalmuseum med ekonomiskt stöd av Nationalmusei vänner.

Bild på uret finns i Gunnar Pippings bok "Urmakare och Klockor i Sverige och Finland" på sidan 103.

Mer att läsa finns i boken:

SKÄRVA iscensättningen av ett lantställe

Kerstin Barup och Mats Edström.

Byggförlaget Sthlm 1990.

Ett franskt urmakarliv

Jean-Claude Maurel,
Bo J. Ronnerstam (övers.)

En inblick i hur det kunde vara att utbilda sig till och verka som urmakare i Frankrike omkring sekelskiftet 1900 har vi fått genom vår medlem Jean-Claude Maurel, som skrivit en uppsats om sin morfarsfar *Dieudonné* ('Guds gåva') *Escande*.

Släktskap, levnadsdata, uppväxt, grundutbildning

Dieudonné föddes 1863 i den lilla staden Lacaune i länet Tarn i södra Frankrike som son till låssmeden François Escande.

När Dieudonné var endast tre år gammal avled hans mor och fadern gifte senare om sig med den avlidna hustruns syster. Sonens skolgång påbörjades i en katolsk grundskola för pojkar i Lacaune. Därpå följde den utbildning till urmakare som beskrivs nedan.

Han gifte sig vid 26 års ålder och blev far till tre barn, av vilka ett, René Escande, skulle bli morfar till Jean-Claude Maurel. Denne son fick en klassisk gymnasial utbildning och ville främst arbeta inom den franska administrationen. Fadern lärde honom senare urmakarkonsten och han fick i början av 1920-talet överta uraffären – inte för att fadern kände sig pensionsmässig utan för att motivera son och sonhustru att stanna kvar i Lacaune.

Medan sonen ägnade sig åt att reparera fickur i högra delen av affären fortsatte fadern med större ur som väckarklockor och golvur av *Comtoise*-typ – detta allt eftersom hans syn försvagades. Fortfarande på 1950-talet kunde han skryta med att kunna reparera stora ur utan att använda glasögon. Dieudonné levde till 1956 och kom alltså att uppnå den höga åldern av 93 år!

Utbildning till urmakare

Hösten 1879, alltså vid 16 års ålder (minimiåldern var 13 år), antogs Dieudonné som elev vid den kommunala urmakeriskolan i Besançon för studier som skulle komma att vara i tre år. Utbildningen bekostades av fadern.

Veckoschemat var strängt:

Vardagar

06:00

väckning

06:30

frukost

07:00–12:00

lektioner, därefter åter till elevhemmet

12:00–12:20

måndag och onsdag: militär exercis;

tisdag, fredag och lördag: gymnastik;

torsdag: promenad

12:20

lunch

12:45

promenad om tiden tillåter, annars

läsrum

13:30–18:45

fortsatta lektioner i skolan

19:00

åter till elevhemmet

19:15

middag

19:40

läsrum eller rast

21:00

sovdags

Söndagar

10:00–12:00

musik eller särskilda övninaar.

Totalt alltså drygt 63 lektionstimmar i veckan, förutom gymnastik. I augusti årets enda skollov – två veckor.

Den totala kostnaden för denna skolgång inklusive internat kan uppskattas till ca 350 000 kr i dagens penningvärde.

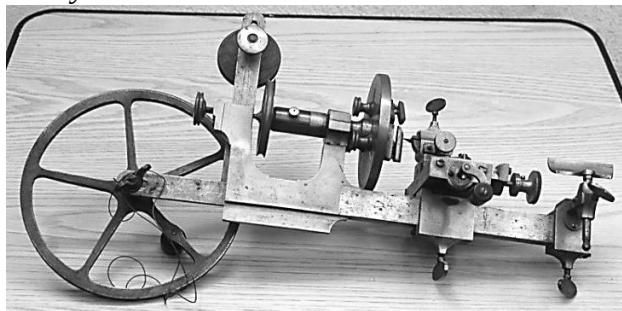
Kursinnehåll

Undervisningsschema			
Skolår	Teoretiska ämnen	Ritning	Praktiska ämnen
1:a	Franska* Aritmetik Geometri Urmakarlära	Kuggdrev och urverk	Finishing Tillverkning av råverk.
2:a	Franska* Aritmetik Algebra Geometri Urmakarlära	Mekanismer och diverse verktyg	Cylinder- och ankargångssystem. Komplicerade verk och remontoirer.
3:e	Franska* Bokföring Urmakarlära		Slipning, demontering, reglering och reparation.

*modersmål

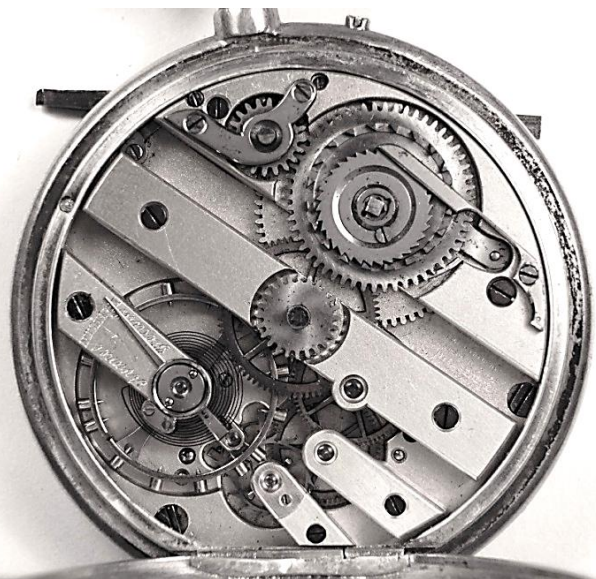
Gravyrlektion.

Urmakarsvarv.

Examensprov

Som avgångsprov skulle varje elev tillverka ett fickur. Dieudonné tillverkade två stycken. Det övre i spalten till höger med 36 timmars ankargång och 18 rubiner, bimetallbalans med reglerskruv och Breguetspiral. Därtill graverade han boetten in- och utvändigt. Dessutom gjorde han ett ur med 20 rubiner.

Examensprov. Urverk.

Examensprov. Urverk med 20 rubiner.

Examensprov. Urtavla.

Verkstadslektion. Lägg märke till antalet lärare!

Dieudonné Escande som nyutexaminerad urmakare 1882.

När Dieudonné avslutade skolan, tillsammans med ungefär trettio andra elever,

kunde han visa upp fina betyg samt diplom och medaljer i såväl teoretiska som praktiska ämnen.

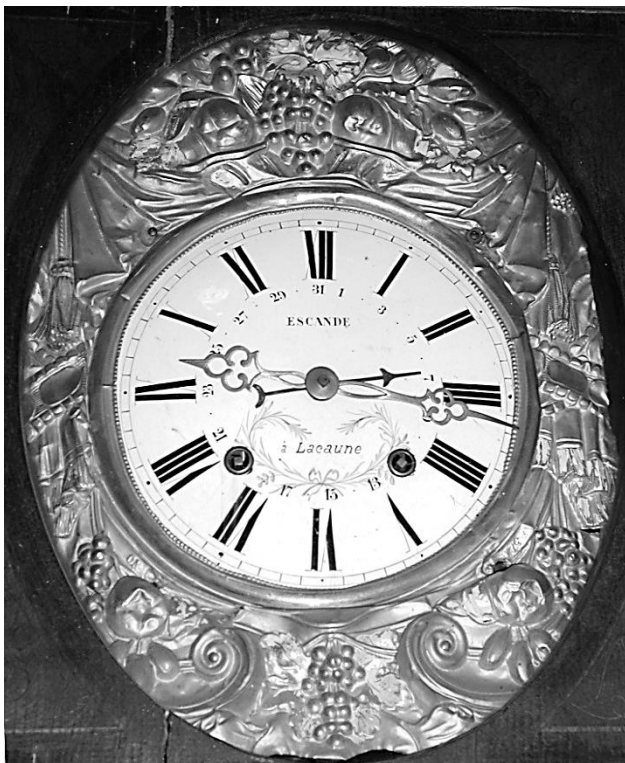
Verksamhet som urmakare

Efter avslutad skolutbildning praktiserade Dieudonné hos urmakare i Besançon, Lyon och Montpellier, varpå han vid årsskiftet 1883-84 kunde starta sin egen verksamhet – urmakeri/bijouteri – i föräldrarnas fastighet i Lacaune. Han inrättade där en affärslokal med angränsande verkstad.

Exempel på ur som såldes eller reparerades

Fickur: *Chauvelot-Mayer*, Besançon; *Shaffer*, Besançon; *Le Coultre*, Schweiz. Väckare: *Japy*, Doubs/Belfort; *Patricol* och *Malardier*, Paris.

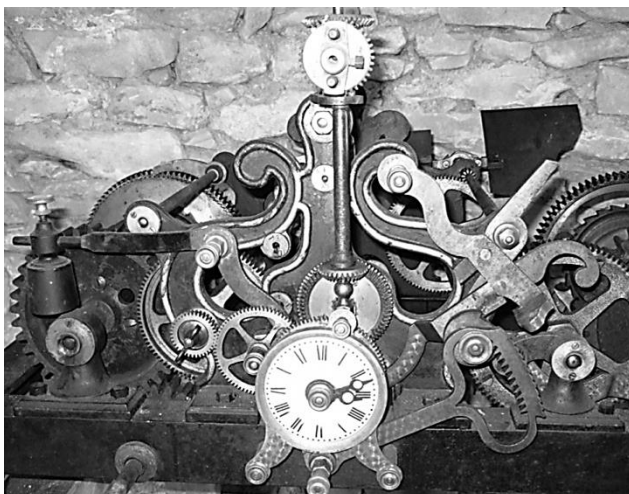
Pendylar: *Fontanez*, Morez i Jura – väggur och golvur av typen *Comtoise*. (Det hörde till att varje bondgård skulle äga ett sådant golvur – även kallat Vinbondeklocka. I borgarklassen var det också brukligt att äga ett ur på öppna spisen.)

Comtoise-ur.

Exempel på större uppdrag

År 1900 levererade och installerade han ett tornur till kyrkan i Nages till en kostnad som idag skulle motsvara ca 25 000 kr. Några år senare fick han också uppdraget att underhålla tornuret till kyrkan i Lacaune mot ett arvode av ca 4 000 kr årligen.

Kyrkans tornursverk.

År 1911 sålde han ett stationsur till den lilla järnvägsstationen i Lacaune.

Stationsur.

Exempel på bijouterier som han också sålde eller reparerade

Kedjor, ringar, örhängen, kravattnålar och manschettknappar.

Ett pensionerat urmakarpar utanför affären.

Sven Sandström — Det moderna svenska urmakeriets nestor

Peter Borgelin

Bakgrund

Som redaktör för föreningstidskriften HOROLOGIUM, som gavs ut oregelbundet under åren 1983-1990, reste jag våren 1991 till Borensberg. Jag hade stämt träff med den pensionerade rektorn för urmakarskolan, Sven Sandström (1904-1997). Syftet var att intervjua honom om hans erfarenheter inom urmakeriet. Det blev många timmar tillsammans, såväl på skolan som i hans bostad. Åter i Skåne sammanställde jag ett manusutkast som han returnerade med div. kompletteringar som införlivades i manuset. Utöver mitt manusutkast så översände Sven några av honom författade manussidor som handlade om Kullberg, Linderoth, Schweder och Elektriska urfabriken. Meningen var att de skulle kunna utgöra en avslutning på min artikel. Sven skrev; "I den mån du vill använda dem står det dig fritt att göra anpassningar till det övriga materialet".

Sven Sandström fotograferad i bostaden i maj 1991. Porträttet föreställer fadern, urmakare Thure H. Sandström och i handen håller Sven sin egenhändigt tillverkade kronometer. Foto: Peter Borgelin.

Ett oväntat dödsfall i min familj medförde att arbetet med Horologium nr 6 lades på is. Det är därför glädjande att vi nu kan publicera artikeln som är sammanställd 1991-1992 i TID-SKRIFT. Sidorna 41-45 är till största delen författade av Sven Sandström.

Sven Sandström med sin kronometer.

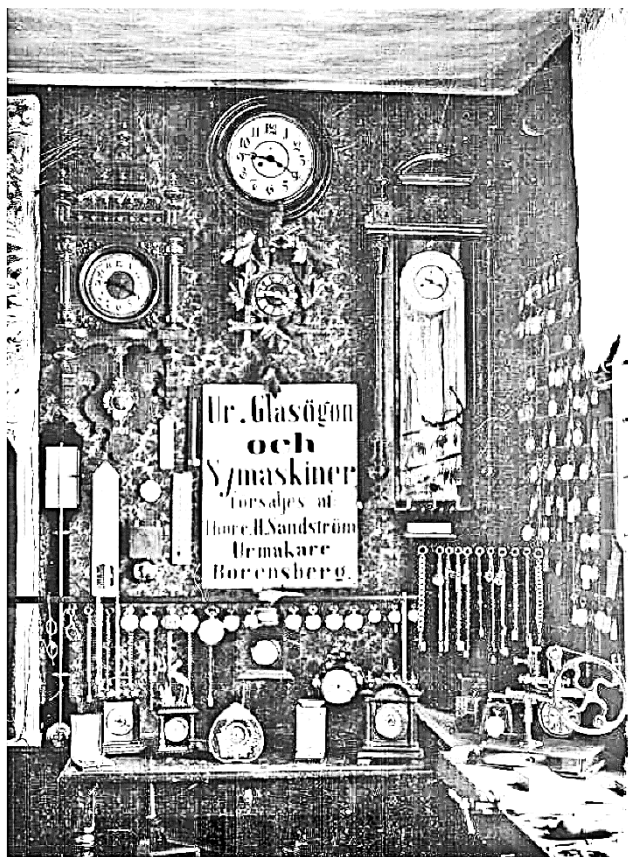
Sven Sandström

DGUV i Malmö har endast en hedersmedlem och det är Sven Sandström född 1904. Sven som verkat på olika sätt inom urtekniken, sedan början av 1920-talet, kan med fog kallas för svenskt urmakeris förgrundsgestalt. Han är inte bara den mest välutbildade med bl. a. utbildning i Glashütte, utan framförallt den person som man förknippar med svensk urmakeriutbildning i allmänhet och urmakarskolan i Borensberg i synnerhet.

Sven är inte bara lärare och välutbildad urmakare, han är dessutom skribent. Många är de artiklar — ja till och med böcker, som Sven skrivit genom åren. Han är fortfarande en aktiv skribent.

En strålande vårdag reste jag upp till Borensberg och tillbringade dagen tillsammans med Sven. Vi tillbringade delar av dagen på urmakarskolan. Sven visade mig exempel på många fint utförda arbeten av skolans elever.

Sven som föddes i Borensberg 1904, fattade tidigt intresse för tekniska konstruktioner.

Flora Johansson

Skönnarbo

Faderns urmakeri "före 1907"

Hans påbrå hade givetvis del i detta. Fadern Thure H. Sandström (1871-1947) bedrev urmakerirörelse i Borensberg. Thure gick först i lära under 5 år hos urmakare Elmberg i Kisa. Därefter hjälpte han en änka i Borensberg att sköta en etablerad urmakerirörelse i byn. Så småningom tog Thure över affären.

Sven som var enda barnet fick tidigt hjälpa till i urmakarverkstaden. Hans talang för teknik resulterade i en miniatyrmotor

för elektrisk drift och en bensinmotor med en kolv diameter på 10 mm. Pappan tyckte att Sven skulle förkovra sig i yrket.

Thure H. Sandström i sin affär i Borensberg.

Stockholm 1920—1923

När Sven endast var 16 år, så började han på Urmakarskolan i Stockholm. Han fick under åren 1920-1923 en fin utbildning. Lärare var en av de främsta inom svenskt urmakeri på den tiden, den f.d. verkmästaren på Haldafabriken Bernhard Wergeman (1863-1945).

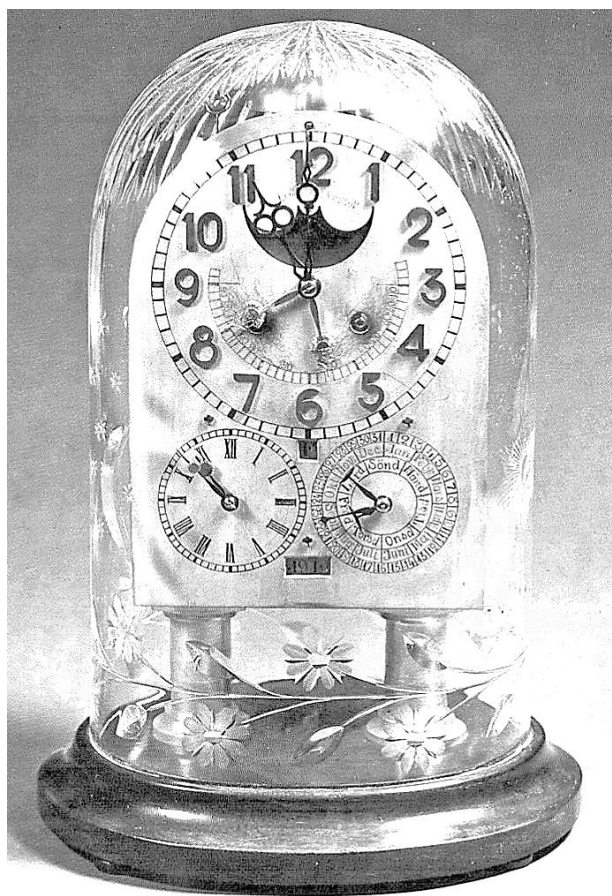
Under denna tid fick Sven förmånen att arbeta med ett Halda fickursårverk som tillhandahölls av Wergeman. Råverket förädlades av Sven som fick färdigställa flera delar i verket. (Jfr avsnittet "Ett gesällprov" i boken: HALDA — en svensk fickurfabrik.)

Råverket som färdigställdes 1923 resulterade i ett belönat gesällprov. Sven erhöll Stockholms hantverksförenings stora silvermedalj.

År 1924 var det dags för militärtjänst och därefter började Sven praktisera hos sin far i Borensberg. Han fick under denna tid utföra en del riktigt svåra jobb. Sven minns särskilt ett förstört Haldaur som han fick i uppdrag att renovera av hovjuvelerare Bohlin i Jönköping. Arbetet med uret varade flera månader.

Cederbergs kalenderur

En dag fick han besök av en släkting till den förnämlige men just bortgångne kronometerurmakaren Per Cederberg i Vinslöv (1866-1924). Släktingen som var en måg till Per Cederberg hade med sig en kartong med ett ofullständigt astronomiskt bordsur. Cederberg hade själv konstruerat uret delvis i protest, p.g.a. att han inte fick renovera Lundauret. Uret var inte helt färdigställt och Sven erbjöds 400 kronor om han lyckades färdigställa uret. Då det inte fanns några efterlämnade ritningar så tvingades Sven att själv noga sätta sig in i konstruktionen. För att underlätta sitt arbete gick Sven en Hermodskurs i astronomi.

Per Cederbergs astronomiska kalenderur.

Uret har alla tänkbara kalendariska funktioner. Sven författade en utförlig artikel om det färdiga uret i S.U.T år 1928 nr 7.

Sven skriver;

"Uret visar solens upp- och nedgångstider, söndagsbokstav och månfaser. Vid varje midnatt utlöses ett löpverk som matar fram de olika funktionerna för kalenderverk och excentrar för soltid och solens upp- och nedgångstider".

Bordsuret anses vara det mest komplicerade, när det gäller funktioner, som en svensk urmakare har tillverkat i modern tid. Jämförbart är endast Arthur Johnsson fina kalenderbordsur.

När Sven fick delarna i sin hand så var samtliga astronomiska delar utarbetade men ej finisherade. Löpverket fanns liksom frammatningen av kalendermekanismen. Urtavlan var graverad men i övrigt inte bearbetad. Sven borstförsilvrade urtavlan vilket gav den en kornig vacker yta. Den vackra glasdomen införskaffades från ett svenskt glasbruk. Sven var endast 24 år gammal när han fullbordade uret år 1928.

Sven fick till sin förvåning se uret utställt hos en antikhandlare i La Chaux-de-Fonds på 1980-talet. Uret är numera återbördat till Sverige.

Utställning i Norrköping

År 1924 ställer Sven ut föremål på urmakeriutställningen i Norrköping. I ett reportage nämns: "Hr Sven Sandström Borensberg utställde en samling utmärkt väl utförda arbeten förfärdigade under hr Sandströms studieår vid Stockholms urmakarskola. Bland dem förtjänar främst nämnas det ankarur* hr S utfört som gesällprov på skolan. Vidare en elegant grahamgång för sekundpendelur med infattade rubiner".

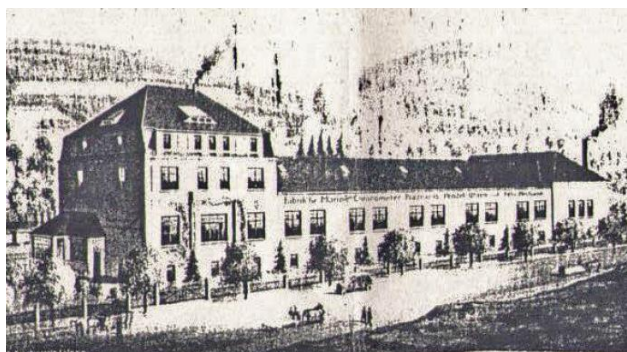
**Haldauret*

Sven berättar att det var en upplevelse att få bearbeta rubinerna och själv få tillverka anordningar för slipning och polering

av rubinerna. Att jag lyckades var mestadels beroende av en erfaren och mångkunnig lärare.

Glashütte år 1931

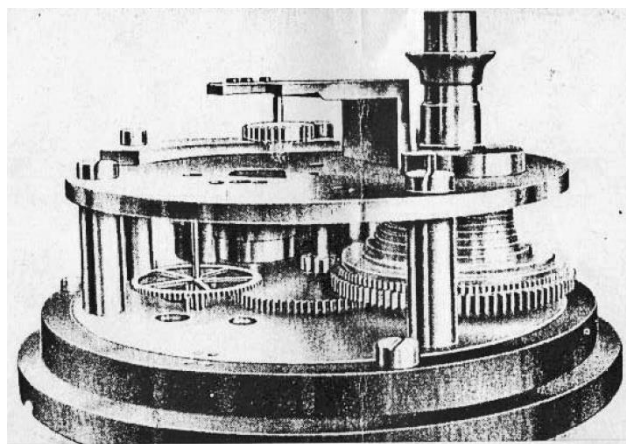
Åren 1928-1929 genomgår Sven en hantverkarskurs i Stockholm. Han lär där känna Yngve Lindwall (1897-1986) som bedrev urmakeri i Stockholm. Yngve som var en skicklig urmakare, hade studerat i Glashütte i två års tid. Yngve påverkade Sven till att utbilda sig i Glashütte.

Glashütte gamla urmakarskola.

Medförda arbetsprover från Stockholm meriterade till direkt inträde i den högsta klassen och år 1931 börjar Sven sin utbildning i Glashütte, som vid denna tid var precisionsurmakeriets centrum. Han fick som lärare en av de främsta inom sitt område nämligen Alfred Helwig (1887-1974). Sven som hade fått en mycket god utbildning i Stockholm, blev förvånad när han kom till Glashütte. Den tyska skolan var av en helt annan klass, den hade flera lärare i teori och praktik, inom olika nivåer.

I Glashütte fanns vid denna tid massor av specialister inom olika områden. Det fanns inget som specialisterna inte kunde utföra inom urteknik. Sven ville gärna tillverka något själv och valde mellan att tillverka en tourbillon eller en skeppskronometer. Han valde det sistnämnda.

Råverk av Paul Stübner Glashütte.

Råverket inköptes från Paul Stübner. Sven har själv svarvat samtliga drivar vilket krävde mycket arbete. De skulle slipas och poleras enligt konstens alla regler. Hjulen liksom balansen var färdiga. Spiralen fick Sven själv böja ändkurvorna på med hjälp av speciella verktyg man själv måste göra för ändamålet. Han fick ställa ingreppen. Det svåraste arbetet var att tillverka detantfjädern. Man bör beakta att man vid denna tid ej hade samma härdningsmöjligheter och slipmedel som idag, varför det var ett svårt arbete.

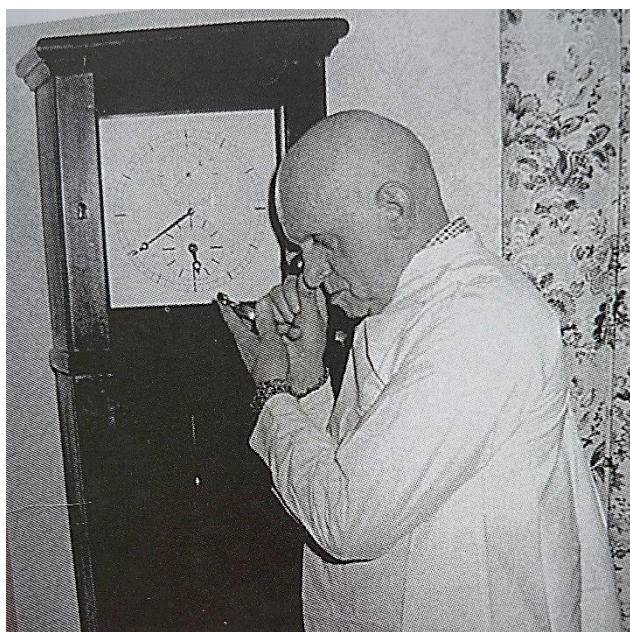
Urtavlan på den färdiga kronometern.

Kronometerverket som Sven Sandström tillverkade i Glashütte.

Det är svårt att förstå för en utomstående hur mycket arbete som krävs för att tillverka en detant. Ytfinishen på verksbottarna gjorde en specialist i Glashütte.

Samtliga skruvar polerades till en kullrig form på huvudet. Urtavlan liksom visarna har Sven själv tillverkat från grunden. Guldbalkarna (guldindexen) är nedfrästa i urtavlan.

Alfred Helwig.

Sven berättar: "I skolan undervisades givetvis i reglage men en viss hemlighet rådde omkring metoderna, och det gällde att

uppmärksamt följa konstnären Alfred Helwigs dagliga rutiner med avläsningar vid sekundpendeluret just vid min arbetsplats".

Bilden visar hur det såg ut hos en reglör.

Sven stannade i Glashütte ett halvår. Med sig hem till Sverige hade han massor av erfarenheter, inte bara från själva skolarbetet utan även från kontakten med hyresvärderna Emil Leutert, som förut varit verkmästare och reglör vid den fina urfabriken UNION. Han hade varit ute som soldat i fyra år under första världskriget. Han var liksom Helwig en "urkonstnär", men mycket tillbakadragen med sina eminenta kunskaper.

Emil blev mästare år 1904. Urkontroll och reglage var före och under 1930-talet helt beroende av den personliga skickligheten. Dåtida reglörer var verkliga konstnärer. Bilden föreställer ej Leutert men precis som på bilden såg det ut i Leuterts vardagsrum. Ett sekundpendelur och en serie ställningar för fickur, som var uppställda i olika vertikallägen för att prövas.

Kontakterna med övriga studerande samt fabriksbesök vid A. Lange & Söhne som fortfarande arbetade med urproduktion, var mycket värdefulla. Många människor var arbetslösa vid denna tid och de väntade på att förändringar skulle komma.

Läraryrket börjar i Stockholm

Hemkommen från Tyskland började Sven att arbeta i sin fars verkstad. Sven arbetar under korta perioder även hos några andra svenska urmakare. År 1932 får Sven ett resestipendium från Kungl. Kommerskollegium. Stipendiet möjliggör en studieresa i Tyskland och England under en månads tid. (Jfr S.U.T. år 1933. Nr 2 - 6 och 10).

Sven hade länge haft en önskan att bli lärare. Hans mor var småskollärarinna. Att vara lärare ansågs som ett "fint yrke" vid denna tid. Det var därför svårt att bli det. Det var således en målmedveten man som påbörjade sin läraryrke år 1933. Sven avslutade sin yrkeskarriär först år 1971 då han pensionerades från sin tjänst som rektor vid urmakarskolan i Borensberg.

Det var under en sommarkurs på Urmakarskolan i Stockholm som Sven inledde sin läraryrke.

Året var 1933 och Sven var lärare i de teoretiska ämnena och fungerade som biträde åt Wergeman i de praktiska ämnena.

År 1935 belönas Sven med Schwedermedaljen i silver. Han var då den yngste någonsin att ta emot denna fina utmärkelse. Samma år börjar Sven att vikariera på Urmakarskolan i Stockholm. Den sommaren var han kursledare för yrkesnämndens sommarkurs.

Sven fick 1934 uppdraget att utarbeta en korrespondenskurs i urmakeri som alla kontraktsbundna läringar måste sända in lösningar till. Uppdraget som kursledare för korrespondenskursen varade under många år.

Jämsides med lärararbetet tillverkar och omkonstruerar Sven verk med elektriska uppdrag. Elektriska urverk har alltid intresserat Sven. Många är de elever på skolan i Borensberg som har uppmuntrats att tillverka ur med elektriskt uppdrag.

1938 efterträder Sven sin gamla läromästare Wergeman som föreståndare för urmakarskolan Stockholm. Han stannar i två år.

Åter i Glashütte

Innan Sven tillträder som föreståndare för skolan i Stockholm så hinner han med ytterligare tre månaders studier i Glashütte. Året är 1937 och förändringens politiska vindar märks påtagligt. Nazisterna hade redan stort inflytande. I Glashütte kunde det ibland uppstå komiska situationer.

Skolpojken som gjorde Hitlerhälsningen när de mötte skolledare, och äldre högtstående personer, skulle få samma svar av vederbörande, även om denne ej var intresserad för "saken". Varje lektion inleddes och avslutades emellertid med Hitlerhälsningen.

Sven bodde hos samma hyresvärd som han hade gjort 6 år tidigare d.v.s. den förre verkmästaren hos UNION.

En stark minnesbild har Sven från en händelse nämnda år.

Herkner nämner i sin bok om Glashütte att 1934 skänktes en tourbillon till statliga vetenskapliga ändamål.

Den finjusterades av Alfred Helwig och var inne för slutjustering 1937. En kväll råkade jag komma in till mästern H och just då hade han tappat en guldskruv till balansen och letade på "urmakarvis". Tillfället var inte särskilt väl valt men jag minns att han gjorde ungefär följande uttalande: "Det kan inte vara något landsförräderi om jag berättar att detta är HITLERURET".

Sven förmodar att det aktuella uret åter-sändes till Berlin och förstördes under kriget. Det tillverkades ett antal tourbillonur under Helwigs ledning på skolan.

Skola i Borensberg

Sven får som föreståndare för urmakarskolan i Stockholm en förfrågan om han var intresserad av att leda arbetet i en planerad ny urmakarskola. Sven tackade ja under förutsättning att den förlades till hans hembygd Borensberg. En stor del i förtjänsten att det blev en skola i Borensberg hade Stefan Anderson (1878-1966). Han var tidningen S.U.T:s redaktör och tillika förbundets direktör och skolstyrelsens ordförande.

År 1940 invigs den nya skolan som då höll till i ett mindre hus nere vid kanalslusen. Den nya skolan startades i en tid med materialbrist p.g.a. det rådande kriget. Detta tvingade personal och elever att tillverka egna maskiner m.m. År 1947 invigdes nya lokaler i Borensberg.

Under Svens tid som rektor har 1200 gesällprov tillverkats.

Svens första kontakt med ett sekundpendelur var redan under tiden som han genomgick sin utbildning i Stockholm på 1920-talet.

Han minns och beundrade ofta det eleganta Rieflersekundpendeluret på NK:s uravdelning. På 1930-talet kom han i daglig kontakt med ett förnämligt sekundpendelur i "Saal Helwig" intill hans arbetsbänk på urmakarskolan i Glashütte. Där hängde ett precisionspendelur konstruerat av Professor Ludwig Strasser. Uret var signerat "Strasser & Rohde Glashütte".

Sven uppmuntrade sina elever på Borensberg att göra sekundpendelur som gesällprov. Några krav på samma komplicerade konstruktion som det ovan nämnda fanns ej och de flesta hade olika konstruktion på sina verk. Detta hindrade inte att en

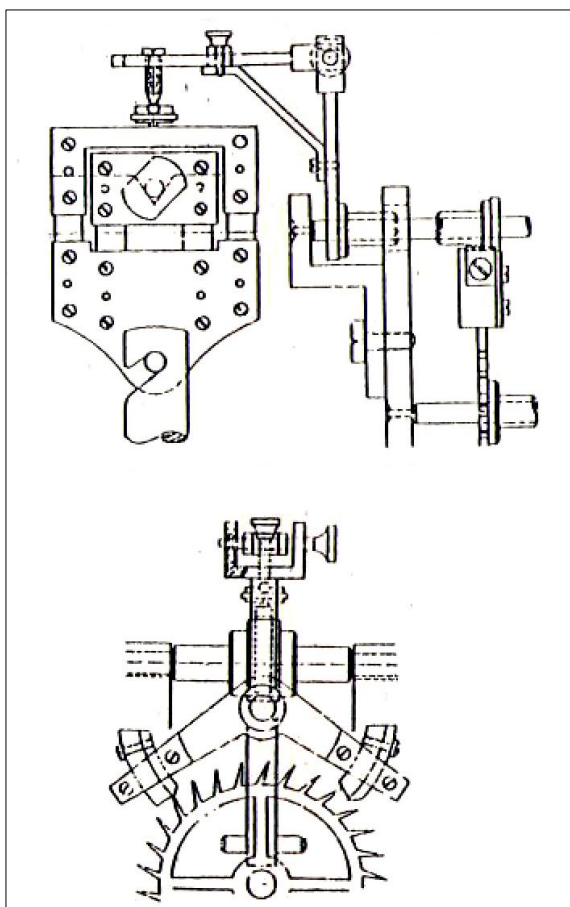
del intresserade elever ville göra någonting utöver det vanliga. En sådan elev var Björn Zetterström (1922-1993). Ritningen på sidan 41 är utförd av honom. Hans fina sekundpendelur med fri pendelgång har försvarat sin plats som ett av de bästa som gjorts på skolan.

Bengt Dahlgren har just fått sitt sekundpendelur färdigt. Både han och läraren Rune Johansson kan vara glada åt ett fint arbete.

Sven berättar att när skolan startade 1940 så var det stora materialsvårigheter. Trots detta lyckades man väl och kunde färdigställa uren. Pendelstången av invarstål beställdes från svenska stålverk liksom mäs-singsbottnar från det närliggande Fin-spångs metallverk. Hjulen frästes på skolan, men rubinerna och de frästa drivarna beställdes från Schweiz. Viktigt var givetvis att väcka och underhålla intresset för detta omfattande arbete. Hög klass och precisionsarbete skulle det vara.

"Det är ingen hemlighet att det alltid var i mitt intresse att inspirera eleverna att göra urverk med elektriska system, som inte förut var utförda". Därför blev varje sekundregulator av denna typ något olik den andra. Inga var helt identiska. Detta var en viktig stimulans för läraren och eleven.

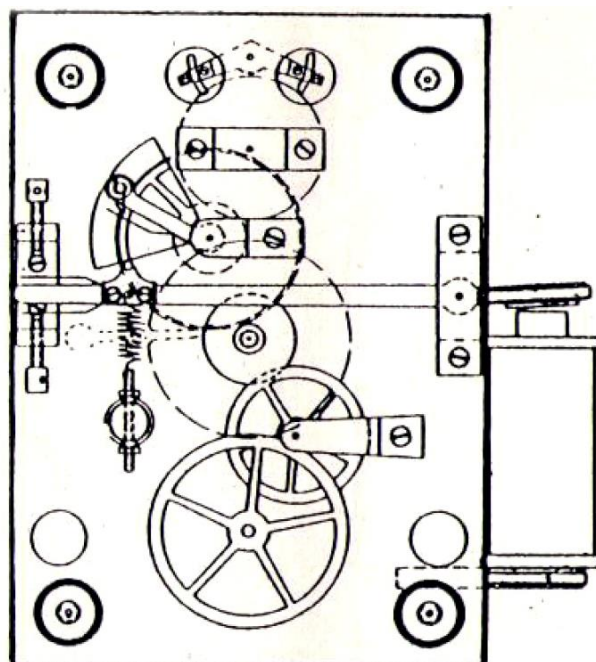

Björn Zetterströms ritning till sekundpendelur med fri pendelgång.

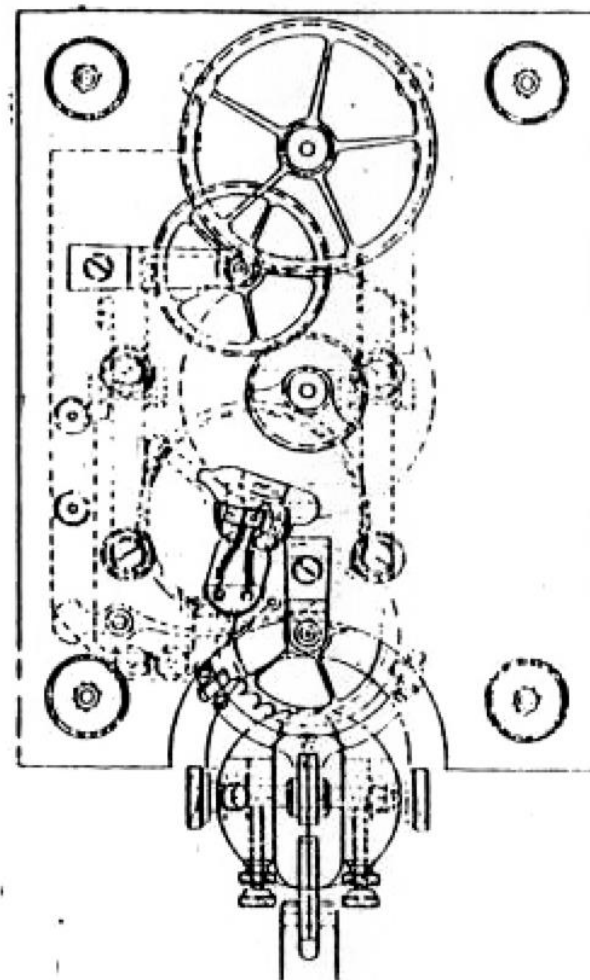
Sven berättar att sekundpendeluren var mycket kraftigt dimensionerade med verksbottnar av specialtillverkad plåt, valsad fjäderhård. Det första på skolan utförda sekundpendeluret gjordes av eleven Jan Ekenberg. Uret hade elektriskt uppdrag och illustrationen visar elevens ritning.

En sekundregulator tillverkad på skolan av Rune Johansson 1944-45 håller Sven extra högt. Den har mekanisk gång och elektrisk uppdragning med kvicksilvervippa på ett svängankare.

Finessen med detta verk är att haken sitter i den yttre fjädern utan lagring för haken, som är vänd uppåt mot gånghjulet. Klockan blir därför lägre än de vanliga sekundpendeluren och sekundtavlan är nedtill. Tillverkningen av en sådan klocka måste förberedas noga, genom studier av liknande system.

Jan Ekenbergs ritning till elektriskt ur.

Rune Johanssons ritning till sekundregulator med mekanisk gång och elektrisk uppdragning med kvicksilvervippa på ett svängankare.

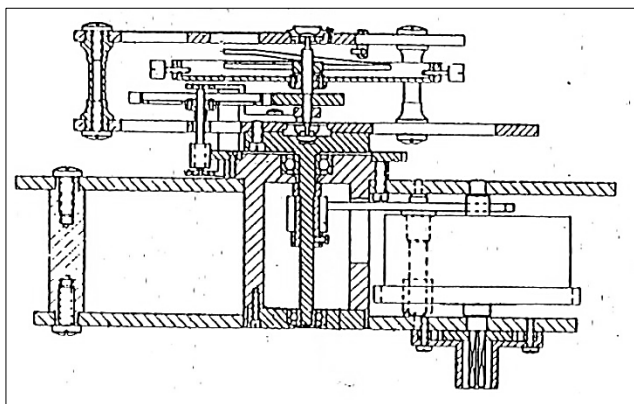
Det var också nödvändigt att göra ritningar och prototyp före tillverkningen av detaljerna till en så ovanlig och fin klocka som här var aktuell. De prototypdelarna tittar jag på ibland och minns mycket väl hur tankarna på dessa precisionsdelar växte fram under slutskedet av kriget. Detta var under Runes tredje skolorår.

Uret blev färdigt och vi kände att här hade ett särskilt resultat uppnåtts inom precisionstidsmätning. Ritningen på sidan 41 visar urverket. Urtavlan är av glas. Uppdraget sker med hjälp av ett svängankare monterat på mellanhjulet.

Gångmodeller

Sven berättar, att det vid skolorna var viktigt att på bästa sätt informera om konstruktionen på olika slags komplicerade och svårbegripliga gångtyper. Därför tillverkades stora gångmodeller av eleverna.

En sådan med s.k "flygande gångparti" d.v.s. en tourbillon, påbörjades redan 1939 vid Urmakarskolan i Stockholm. Arbetet utfördes av flera elever tillsammans och blev färdigt några år senare.

Skärningsbild av tourbillon utförd som elevarbete.

Senare kom även elever vid Borensberg att tillverka dylika modeller. En sådan tourbillon konstruerad enligt Helwig visas i skärning utförd av Evert Peterson. Han gjorde en hel serie minutiöst väl utförda ritningar till alla detaljer med fullständig måttsättning. Den hade roterande

gångställ, var försedd med kronometergång och hade planspiral med Breguetkurva.

Tillverkningen av balansen var ett problem som fick lösas i en "smidesässa". Spiralen tillverkades genom att anskaffa ett lämpligt valsat stålband som slipades och lindades med fyra band tillsammans. Därefter anlöpnings i skyddsgas för viloläge i tämligen hög temperatur. Först därefter gjordes den slutliga blåanlöpnings. Dessa gångmodeller hade kronometergång och specialgjorda rubiner. Det rörliga systemet var försett med kullager för att minska friktionen för detta tunga vridsystem.

Schweder och Kullberg

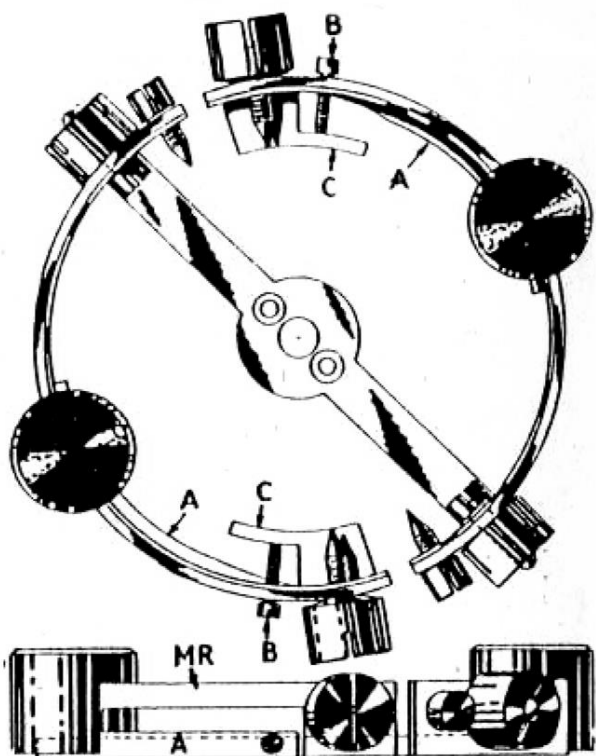
Vår landsman Victor Kullberg (1824-1890) var verksam som kronometermakare i London. Han var mycket skicklig och framgångsrik både att tillverka precisionsdelar och göra uppfinningar för att kompensera det sekundära felet. Han löste det genom en utjämningsbalans enligt bild på sidan 43.

Den s.k tillsatsbalansen fungerar på följande vis:

Vid A finns en förstärkning av stålpartiets nedre del, vidare finns en extra uppskäring som kan röra sig inom ett begränsat område, inställbart med skruven B mot balansringens utsprång vid C.

Genom att justera denna tillsats exakt nådde Kullberg första pris vid kronometertävlingar flera år trots hård medtävlan från engelska kronometermakare i London.

Kullberg föddes på Gotland och började sin utbildning hos kronometermakaren Söderberg i Visby. Sin slutliga utbildning fick han hos den skicklige urmakaren Michael i Stockholm. Han utbildade sig vidare hos Urban Jürgensen i Köpenhamn. 1850 reste han till London och stannade där under fyrtio år. Sina stora framgångar hade han under 1860-talet vid ett flertal kronometertävlingar.

Kullbergs utjämningsbalans.

C.G. Schweder (1839-1935) från Mönsterås blev färdig med sin sexåriga utbildning hos Linderoth i Stockholm 1860 och reste till London 1866 där han var anställd hos Kullberg några år. Han anförtroddes tillverkningen av gånger och andra komplicerade detaljer till kronometrarna hos dåtidens förnämste kronometermakare.

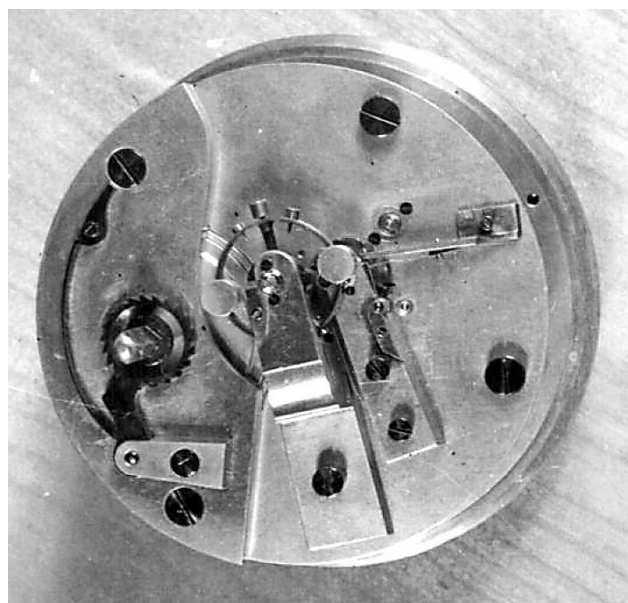
I augusti 1869 kom han åter till hovurmakare G.W. Linderoth och blev verkmästare där 1871. Schweders begåvning och grundliga yrkesutbildning gjorde honom till en skicklig yrkesman som bl.a. grundade Bernhard J:son Wergemans utbildning. Wergeman blev som tidigare nämnts sedermera verkmästare vid Halda Fickurfabrik och grundare av den svenska mikromekaniska- och urmakeriutbildningens höga standard och effektiva arbetsmetodik.

När Sven besökte Kullbergs verkstad på Liverpool Street 1932, så var verkstaden fortfarande svenskbemannad med Wennerström och Lundqvist. Fortfarande tillverkades kronometrar av hög kvalitet. Detaljerna gjordes av specialister i London.

De olika detaljerna levererades till Kullbergs verkstad där sammansättningen skedde sedan man tillverkat detantfjädrar, justerat gången och genomfört det nog så svåra reglagearbetet. De fina traditionerna och leveranserna till marinen uppehölls alltså.

Linderoth Stockholm

Hovurmakare John G. Linderoth hade sin firma på Drottninggatan 28 i Stockholm. Från gatan kunde man se det fina kalenderuret med kontinuerligt roterande sekundvisare. Den starkaste minnesbilden har Sven av urfabriken och den stora gasmotorn som drev maskinerna, där man ännu tillverkade tornursverk på 1920-talet.

Linderoths kronometer nr 4.

Under tidigare perioder hade också spindelur och kronometrar tillverkats. Bilden visar kronometer nr 4 av Linderoths fabrikat. Uret skänktes av fabrikanten till urmakarskolan i Borensberg och renoverades där.

En fin principritning utfördes av dåvarande eleven Bengt Dahlgren från Umeå.

Kronometern har konstant kraft till balansen genom att en impulsfjäder spänns för varje svängning genom en särskild vipparm. En lång spiralfjäder var placerad

vinkelrätt till detantfjädern och detta system ersatte snäckan. (Se not sid. 45). Det var modernt att under mitten av 1800-talet göra experiment med olika system för "konstant kraft" till balansen. Oftast var konstruktionerna mera invecklade än snäckan.

Elektriska urfabriken

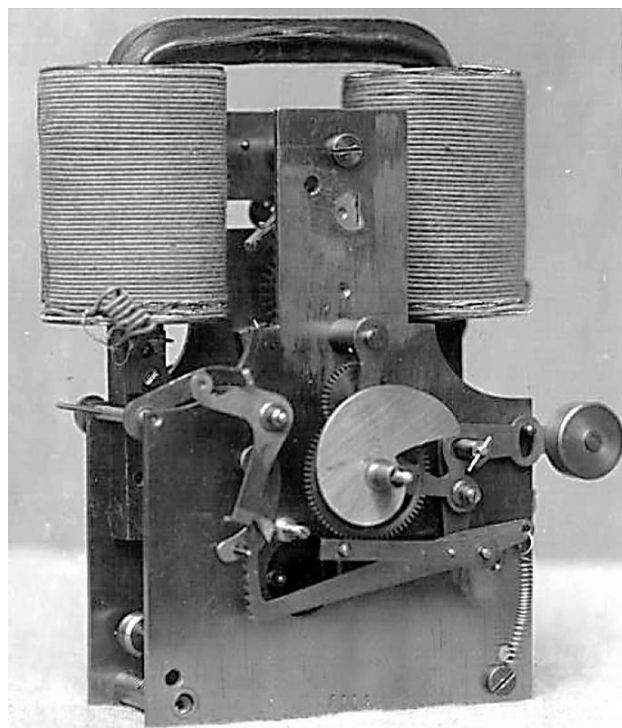
I Sverige började urmakare Hjalmar Andersson (1870-1941) tillverka elektriska ur i stor utsträckning baserade på egna patent. Att över huvudtaget kunna tillverka klockor i vårt land var banbrytande. Att uren dessutom hade elektrisk uppdragning och många knepiga konstruktioner var så mycket mer beundransvärt. Fabriken var förlagd till Kammakargatan i Stockholm och företaget är värd all beundran när man nu efteråt har en aning om alla de problem som är förbundna med egen fabrikation.

I vårt land fanns inga fabriker för tillverkning av väggursverk vid denna tid. Fabriker för tillverkning av mekaniska urverk fanns i Amerika och Tyskland, men elektriska verk känner vi inte till att man framställde i någon större omfattning.

Vår svenske urfabrikant kanske hade känslan av att här behövdes mera jämn kraft till gångverket än den man fick vid manuell uppdragning var åttonde dag. Detta företags strävan kan betraktas som en målsättning att få bättre reglage hos väggklockorna.

Det är givet att väggklockan i ett hem också skulle ha slagverk och det fanns inte hos de tidigt uppfunna elektriskt drivna pendeluren. De fick heller inte den breda kundkrets som är nödvändig för att driva en rationell urproduktion. Slagverkets avläsning är också en mycket exakt del i tidmätaren, man kan på sekunden kontrollera tiden just genom slaget.

Sven berättar, att när hans far besökte Svenska urmässan 1902 såg han också en utställning av Hjalmar Anderssons el-ur med det första patentet på ett märkligt urverk med svängankaruppdrag och pendelgång. Det avbildade uret har en strömbrytare, där en gaffel doppas i kvicksilver vid strömslutningarna.

Elektriskt ur med svängankaruppdrag.

Det blev min första bekantskap med elektriska klockor. Jag var då 10 år. Min far Thure H. Sandström hade stort intresse för elektriciteten från ringledningar till lokaltelefoner, som då var lika nytt som de elektriska klockorna. Mitt intresse blev alltså tidigt väckt för de elektriska uren, och det mystiska verket som var uppfunnet i Stockholm redan vid sekelskiftet.

Ett sådant urverk med de förtenta (vitkade) verkbottnarna utgjorde mitt första experiment och leksak. Jag har fortfarande urverket i min ägo. Kvicksilverkontakten, svängankaret med direkt koppling till drivsystemet av gångverket, är fortfarande intakt och det får röra på sig någon gång emellanåt.

Svängankaret driver gångverket över en spiralfjäder på centrumhjulet vid uppdragningen, som sker med ett par minuters mellanrum.

När klockan skall slå kopplas systemet om, så att svängankaret driver slagverket direkt genom två uppdragningar för varje slag. Detta är en egen och mycket knepig konstruktion, där trappan hänger i ett elastiskt system med flera rörelsepunkter.

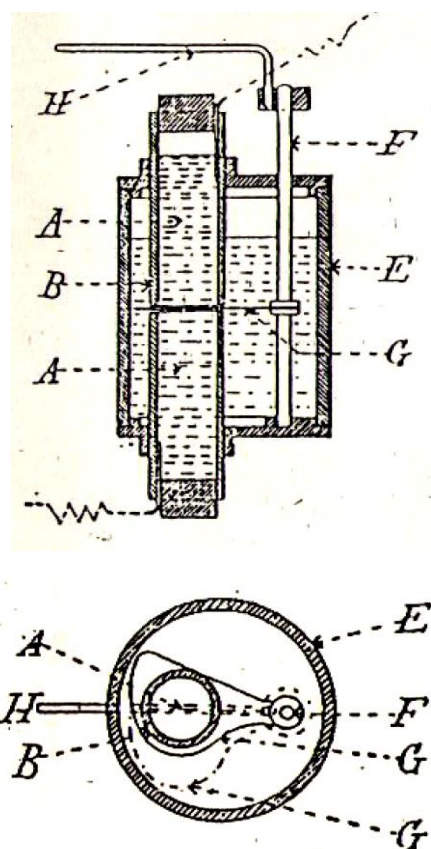
Den svenska elektriska urfabriken startade 1899. Delar av patentbrevet återges här:

Svänges skivan tillbaka till det i samma figur punkterade läget, så är strömmen åter sluten, i det att de förut åtskilda qvicksilvermängderna åter flutit fullständigt tillsammans, i detta fall blott på ungefär hälften af qvicksilverpelarens tvärsektionsarea. Förutom hvad som ofvan nämnts beträffande omöjligheten för oxideradt qvicksilfrer att qvarstanna inuti pelaren A, så bidrager äfven skifvan G vid sin svängning, att aflägsna föroreningar ur qvicksilfvret, synnerligast då den vid afskärningen af pelaren med den skärande kanten liksom skjuter framför sig föroreningarne. Någon fara för att qvicksilfvret skall rinna ut genom spåret i röret B finnes ej, detta äfvenledes beroende på den ofvannämnda stora kohesionen hos qvicksilfret. Den beskrifna strömbrytaren får, förutom hvad ofvan nämnts, ännu en beaktansvärd fördel, därigenom att den för skifvans svängning erforderliga kraften kan vara ytterst liten och strömbrytaren lämpar sig därför särdeles väl för användning vid sådana maskiner och apparater, där vikt ligger uppå, att delarne få så stor lättrorlighet som möjligt, t.ex. vid elektriska urverk.

Skall strömbrytaren användas till apparater, som fordra stark ström, eller

där ett stort antal strömbrytningar förekomma, så påfyller en lämplig smörjande vätska i cylindern E, helst en från syra befriad mineralolja.

Som framgår av patentbrevet trodde man att kvicksilver var en bra lösning på problemet med de elektriska urens strömbrytare, men det blev en besvikelse.

Not. Jämför avsnittet om Skeppskronometrar i boken: "G.W. Linder Roths Urfabrik" av Jim Lundin och Peter Borgelin.

PURSE WATCH – den ”dolda” klockan för folk med stil

Lars Laväng

Runt 1930 blev armbandsuret vanligare än fickuret – i denna ”designens guldålder med art deco och hos oss swedish grace” uppträdde en klocktyp som kom att kallas hermetic eller purse watch, och som bars dold i fickan eller handväskan både till fest, vardag och sport.

Uret hade ett armbandsurverk i ett smäckert fodral som lätt och elegant kunde öppnas och stängas – som öppen kunde den väl synlig bordsplaceras. Boetten (ofta skinnklädd) var i silver, guld eller metall och kanske då i det nya exklusiva staybrite (rostfritt stål) – utsidan kunde istället för skinn ha dekorer i emalj och/eller gravyrer.

Formspråket i ”funkisen” hade geometrisk grund, så klockans yttre form var rektangulär, triangulär, kvadratisk, sex- eller åttakantig, rund – oval eller ibland cylindrisk.

1926 lanserade Movado sin berömda Valentinokollektion (vem ville inte ha en klocka i ormskinn!) tillsammans med sin rektangulära Ermeto, som kom att bli den första och mest långlivade av alla purse watches, som elegant drogs upp samtidigt som man öppnade/stängde fodralet.

Golfrundan med till exempel en Omega ”golf” (se foto) till klubbor med kanske träskäft och läder/canvas bag var ju inte heller fel för ackuratessen – innan klockan för gemene man som snart hamnade på armen tack vare stöt- och vatten-säkringens tillkomst på 30-talet.

Den rektangulära Ermeton byggde på att man drar kapselsegmentet fram och tillbaka över verkboetten, något som kom att kopieras i minst femtio varianter av oftast lägre kvalitet.

En annan konstruktion – benämnd la captive (fr. ”fjättrad”) – se bild – har en

eller två dörrar som öppnar sig och i en tredje variant – slider – glider verket ut ur boetten (jfr Omegabilden) – dessa båda varianter var mer sällsynta och oftast kvalitativa.

Den fyrkantiga formen, där verket ställer sig upp i en viss vinkel eller öppnar och stänger likt en ”mussla” (pendulette) var smäckra och tilltalade mest kvinnor, blev den näst vanligaste modellen med ibland utsökta emalj-arbeten, som även förekom på den sexkantiga modellen (hexa).

”Riktiga” golfare med ”rätt klocka”.

Eterna (la Captive) för aftonväskan. "Snacka" om elegans.

Hursomhelst – den rektangulära formen utgjorde 80% av purse watches – både pionjär och nestor (tillverkades ända in på 80-talet) blev således Ermeton – då även som kronometer, alarm och månfasklocka – men generellt sett blev epoken kortlivad.

Läs gärna mer i:

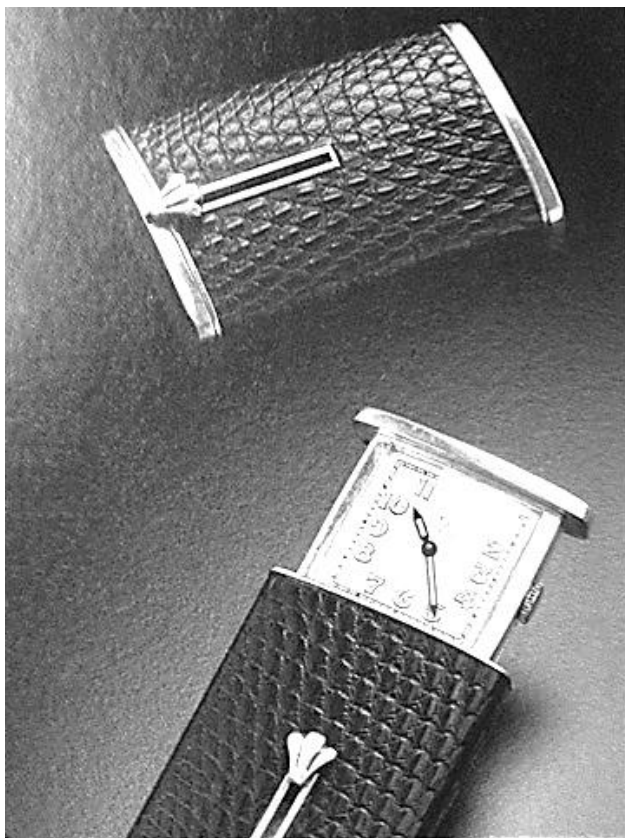
Hermetic Watches – NAWCC Bulletin 44/1 and 2 (B.U. Bowman 2002).

Movado History – Callwey 1996.

Uhren im Art Déco – Klassik Uhren (eDossier).

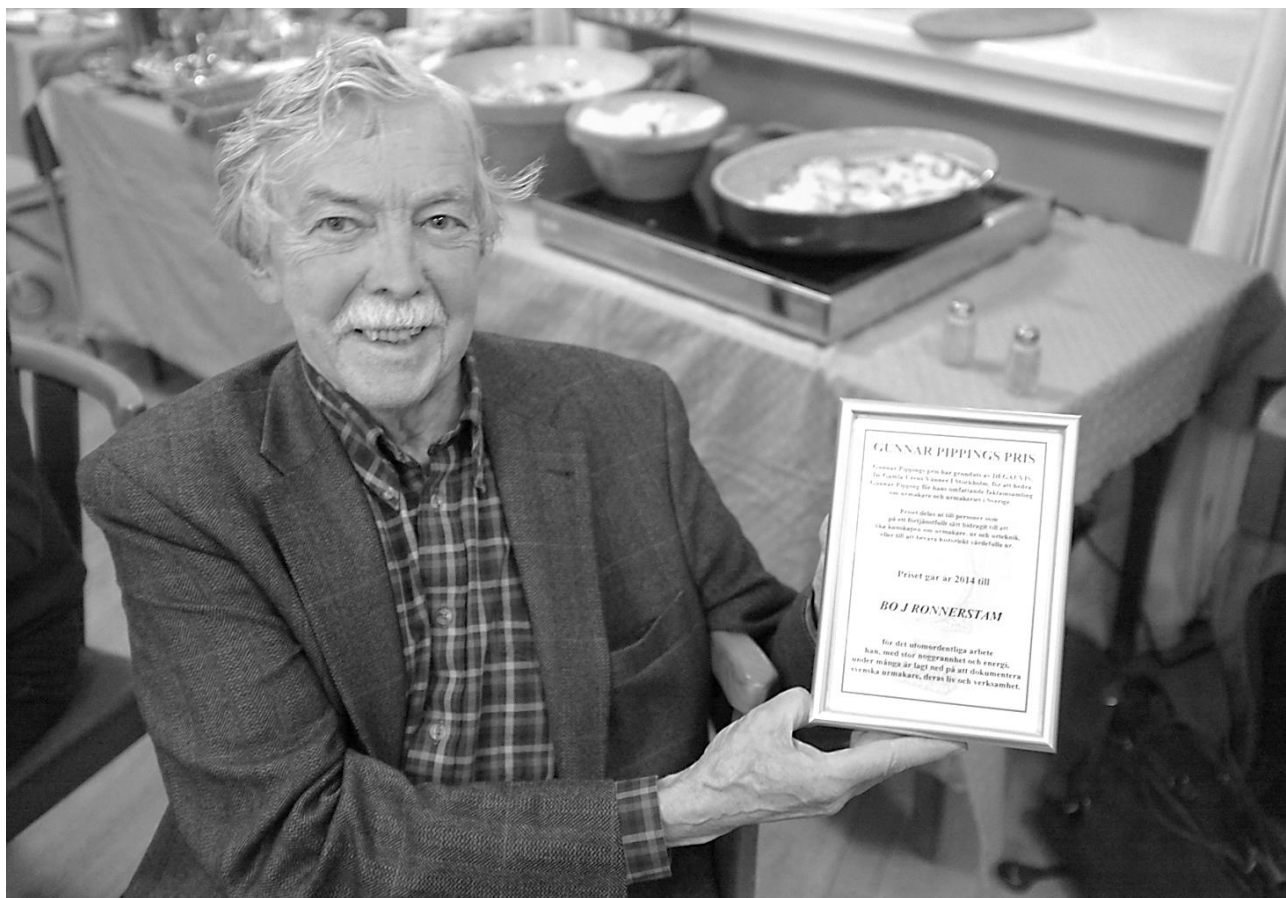

Egen "musselodling" med öppna/slutna klockor.

Omega "golf" 1930.

GUNNAR PIPPINGS PRIS till Bo J. Ronnerstam

En glad Bosse. Foto: Jim Lundin.

Vid DEGAUVIS årsmöte i mars 2014 delades Gunnar Pippings pris ut för första gången.

Priset instiftades av DEGAUVIS styrelse i januari 2014.

Priset delas ut till personer, som på ett förtjänstfullt sätt bidragit till att öka kunskapen om urmakare, ur och urteknik eller till att bevara historiskt värdefulla ur.

Bosse fick priset med följande motivering.

För det utomordentliga arbete han, med stor noggrannhet och energi, under många år lagt ned på att dokumentera svenska urmakare, deras liv och verksamhet.

Bakgrunden till priset är att Gunnar Pipping 2011, genom sin son Henrik, överlämnade sitt bibliotek om ur och urteknik till DEGAUVIS.

DEGAUVIS bestämde då att böckerna skulle auktioneras ut till föreningens medlemmar och att intäkterna skulle utgöra en grundplåt till en fond, i Gunnar Pippings namn, ***Gunnar Pippings Hedersfond***, för att främja kunskapen om gamla ur och urteknikens historia.

Pristagare kan vara medlemmar i de fyra DGUV-föreningarna eller utomstående.

DEGAUVIS styrelse bestämmer hur ofta priset skall delas ut, pristagare och prisets storlek.

Eric Read

DEGAUVIS — året som gått 2014

Peter Stammler

Antalet medlemmar i DEGAUVIS var vid årets början 48. Under året har tillkommit 2 medlemmar.

Årsmöte hölls 19/3 då Åke Nordström valdes till ny Ordförande. Bo Ronnerstam erhöll det av DEGAUVIS nyinstittade "Gunnar Pippings Pris" för sin omfattande dokumentation av svenska urmakare och fina publiceringar av sitt arbete. Mikael Bernelöv visade ett vackert Jakob Kock-ur vars renovering han redovisade. De hantverkare som varit behjälpliga vid tavlans och fodralets renovering närvarade vid mötet och kunde svara på frågor.

Vårmöte hölls 7/5, då en presentation om "Förfalskade fickur" hölls av Peter Stammler. Ämnet är stort och denna översiktsföreläsning gav förhoppningsvis lite mer kunskap.

Styrelsekonferensen mellan systerföreningarnas styrelser, som hålls vartannat år, hölls i år 15 juni i Stockholm. Närvarande var representanter från alla systerföreningar i Stockholm, Malmö, Östergyllen och Göteborg med sammanlagt 13 deltagare. Även de nordiska systerföreningarna var inbjudna, men ingen av dessa kunde av olika skäl komma. Presentation av verksamheterna under de gångna två åren skedde, varefter ett besök på Vetenskapsakademien kom till stånd, där vi fick se några av akademins fina ur och även titta litet i deras intressanta magasinerade samling.

Styrelsekonferensen 2014. Fr.v. Ove Haglund, Veikko Tähtinen, Peter Stammler, Åke Nordström, Eric Read, Gunnar Wenngren, Lars Berg, Bo Olsson, Staffan Sjunnesson, Peter Borgelin, Hans Hägg, Bengt Boquist. Foto: Bo J.Ronnerstam

Vårutflykt till Eskilstuna med besök på flera museer blev det den 7/6. Eskilstuna var från början av 1700-talet, till mitten av 1800-talet, ett centrum för tillverkning av golvvur. Förutom att se Stadsmuseets samlingar gavs vid besöket också möjlighet att se en del av de ur som finns i magasin. I stadsmuseet finns ett tornur som enligt museets dokumentation varit placerat i Fors kyrka och levererats av Linderoth 1886. Uppgiften kan emellertid ifrågasättas då Linderoth enligt uppgift levererade ett urverk till kyrkan i Eskilstuna 1864. Urverket ser dock ut att vara från omkring 1886 och är i gott skick. Efter museibesöket intog alla 16 deltagare lunch på Jernberghska krogen vid Rademachersmedjorna. Därefter besöktes Munktellemuseet där det fanns exempel på det mesta, som tillverkats av Munktell sedan 1832. I samlingarna fanns också ett tornurverk som Munktell tillverkade 1842 för elementarläroverket i Eskilstuna och som användes fram till 1967. Tornuret är ett av de äldsta gjutjärnsuren i Sverige. Det enda kända äldre uret i gjutjärn är Gernandts ur från 1840 i Riddarholmskyrkan.

Höstmöte hölls 24/9, och var en "deltagarnas afton", där olika horologiska föremål presenterades av deltagarna.

Vid Novembermötet 26/11 föreläste Hasse Hägg om tidiga elektriska ur. En intressant webbaserad presentation av många elektriska kuriositeter.

Sedvanligt årsmöte i Kungälv i slutet av februari med besök av Sven Karlsson från Fristad, som visade och berättade om sina egenhändigt byggda tråklöcker och flaskmodeller.

Under mars besökte vi Ostindiefararen Göteborg, där medlemmarna Olof Pipping och Jan-Erik Svensson berättade om sina upplevelser kring konstruktion samt seglats av skeppet.

Nestorn Ove Andersson, som följt varv och varvskriser samt Göteborg "hela vägen", höll ett mycket uppskattat föredrag.

I april var det dags för ett möte hos "drömverksta'n för småpular" - Iron Bill AB i Partille – där ägaren Göran Ljungek berättade om små verktygsmaskiner och material kring dessa, vilket butiken tillhandahåller (säljs även via hemsida [/www.ironbill.se](http://www.ironbill.se)).

Därpå följde årets styrelsekonferens i Stockholm, där man bland annat diskuterade möjligheten till någon slags "introkurs" i mekanik/urmakeri för medlemmar, nu när vi lever och tänker snart bara digitalt – därefter följde ett givande besök på Kungl. Vetenskapsakademin.

Några medlemmar åkte i slutet på augusti ner till "världens största urloppis" i Furtwangen (Schwarzwald) – här samsas mer än femhundra marknadsstånd på gatorna och i urmakarskolan finns "Uhrenbörse" för exklusiva ur – här hittar man allt! – vi besökte även museet i källaren hos Beyer i Zürich och logerade bland gökuren i Triberg.

I september blev den äntligen av igen – Haldaresan – vi möttes åter av Henning Karlsson och fick en mycket minnesvärd

upplevelse. På resan besöktes även Hylténs Metallgjuteri i Gnosjö, Ebbamåla Bruk och Ingemar Ahlqvists bilmuseum i Rydaholm – Ingemar berättade att han var klocksamlare från början – men utanför auktionskammaren i Göteborg körde det då förbi en T-Ford (kärlek vid första ögonkastet och på den vägen är det). Resan avslutades i Limmared på Glasets Hus och Vårdshuset.

Henning Karlsson uti Svängsta – still going strong.

Åter hemma i Kungälv blev Bornholmerure temat för höstmötet – danska televisionen har gjort två program över ämnet vilka förevisades – dessa "danska moraklockor" uppvisar ibland hög kvalitet; under mötet förevisades också diverse väckningsur av medlemmarna.

Året avslutades med en uppskattad ekologisk jullunch på Gunnebo slott.

"*Glashütte Då & Nu*" var namnet på föredraget som vår medlem Peter Borgelin höll i februari 2014. Anförandet var baserat på intryck från en studieresa till Glashütte våren 2013. I inledningen av anförandet framförde Peter att ämnet var så stort att endast ett "urval" av historien kunde presenteras. Vi fick dels höra bakgrunden till urtillverkningen i Glashütte, med fokus på de som lade grunden till tillverkningen och då särskilt Adolph Lange, den mest betydelsefulla av alla "urkonstnärer" i Glashütte, dels om några av de övriga företagen. Föredraget innefattade även bilder från fabriksbesök hos två tillverkare av exklusiva armbandsur, urfirmorna NOMOS och Moritz Grossmann. Ett avsnitt av föredraget behandlade den världsberömda urmakarskolan där den tidigare rektorn för urmakarskolan i Borensberg, Sven Sandström, studerade under 1930-talet. Den anrika byggnaden är idag museum och skola. Föredraget avslutades med en förfrågan om någon var intresserad av en studieresa till Glashütte. Därefter studerades alla medhavda föremål på kvällens tema.

I mars månad genomfördes *årsmöte* med efterföljande föreningsauktion som omfattade 140 utrop!

I strålande aprilväder begav vi oss över sundet för ett *studiebesök på Rosenborgs slott* i Köpenhamn. Där finns förutom en unikt bevarad interiör från 1600-talet, även ett magnifikt astronomiskt ur med spelverk och rörliga figurer, utfört 1594 av Isaac Habrecht, i en av salarna. Han har även tillverkat det berömda astronomiska uret i Strasbourgs domkyrka.

I maj månad genomfördes en *studieresa till Tyskland*. Föreningens ordförande hade förberett ett digert program. Vi flög från Köpenhamn till Berlin och där

hyrde vi en minibuss och körde direkt till Glashütte. Efter en middag med extra god öl hos "Café Uhrwerk" begav vi oss till den legendariska urmakarskolan som numera även är ett museum. Där väntade museets chef, Reinhard Reichel. Vi fick en initierad och utförlig guidning genom det smakfullt inredda museet.

Urmakarskolan i Glashütte i maj 2014.

Nästa dag ägnades åt två inbokade fabriksbesök i Glashütte. Vi inledde hos Glashütte Original, ett företag som huserar i ett stort ombyggt industrikomplex från DDR-tiden där man förr bl.a. tillverkade armbandsur av märke GUB. Vi fick se delar av den exklusiva tillverkningen av armbandsur. Efter en snabb lunch togs vi emot av firma NOMOS, ett företag som tillverkar armbandsur efter egen design men till lite lägre priser. Företaget huserade på två platser, dels i den f.d. järnvägsstationen dels i en fabrik där det förr tillverkades skeppskronometrar. Nästa dag begav vi oss åter till urmakarskolan där en premiär ägde rum, nämligen den första klocksamlarmässan i Glashütte. Den invigdes av stadens borgmästare och vi strosade runt bland alla borden och några av

oss passade på att köpa böcker, reservdelar m.m. Ett unikt ögonblick var när en levande legend, Walter Lange, f. 1924, urmakare och grundare av den omstartade fabriken A. Lange & Söhne, besökte mässan. WL är släkt med grundaren och arbetade för företaget fram till andra världskriget. Han tillbringade sedan flera decennier i exil innan murens fall möjliggjorde en lyckad nystart. Förutom mässan så gavs nu gott om tid att studera museet.

Reinhard Reichel pekar på Sven Sandströms namn, en av eleverna på urmakarskolan i Glas-hütte år 1931.

Vår sista dag ägnades åt Dresden och "Der Mathematische-Physikalischer Salon". I det gamla slottet finns några av världens mest berömda ur. Nämnas kan en berömd kronometer "Mudge Blue", ett av de första pendeluren, flera konstur i kolossalformat. Det var ett nöjt resesällskap som återvände till Sverige. Flera i sällskapet uttryckte: "När äger nästa resa rum?" innan vi skildes åt.

I september gjorde vi en **utflykt till Hässleholms filfabrik**, en fabrik som grundades av två bröder 1917 och som numera är ett ovanligt industrimuseum. Vi togs emot av två äldre gentlemän varav den ena hade arbetat i många år vid filfabriken. Som introduktion visades en unik amatörfilm från 1977 där en anhörig till en av arbetarna föredömligt dokumenterade arbetets gång när det gäller omhuggning av filar som var fabriken specialitet. En överraskning för många av deltagarna var

hur många arbetsmoment som krävdes innan en fil var färdig för leverans. Efter avslutad film gick vi in i "verkstaden" och där fick vi se merparten av alla verktyg och maskiner som nyttjades i den sevärda filmen.

Vi tackade våra guider och tog oss efter lunchen till **Bjärnums hembygdsmuseum**, ett friluftsmuseum bestående av ett stort antal äldre byggnader uppförda i vacker skogsmiljö. Museet lär omfatta mer än 100.000 föremål av alla de slag och många av föremålen var tillverkade av trä, vilket ter sig naturligt då Bjärnum med omgivningar är berömd för sin tillverkning av träföremål och sin träindustri.

"Deltagarnas afton" i oktober var som vanligt när det gäller variationsrikedomen. Några exempel:

- En s.k. "Solkronometer", efter franskt patent signerad av instrumentmakare Berg i Stockholm.
- Ett bilur som lär ha tjänstgjort i en Rover på 1930-talet. Uret som hade 8 dygns gångtid var märkt "Sandoz-Vuille".
- En medlems fynd var för tungt för att ta med då det bestod av ett tornursverk av fabrikat Linderöth Stockholm. Uret som är tillverkat 1911 är av den mindre modellen utan slagverk och tanken är att det skall tjänstgöra i vardagsrummet hos vår medlem förutsatt att: "hustrun inte har något däremot".
- Ett armbandsur av Paul Buhré förevisades och vi fick höra en del om företagets historia. Det grundades i Ryssland 1815 av Carl Buhré men övertogs senare av sonen som flyttade verksamheten till Schweiz i början på 1900-talet. Företaget sålde såväl enkla som exklusiva ur.
- Ett märkligt stämpelur som nyttjats under rallytävlingar för bilar under 1950-talet. Uret som var helt komplett med sin läsbara trälåda och mekaniska urverk var tillverkat av firma Benzing i Tyskland.

— Ett "porrur", eller ett s.k. pornografiskt fickur av Roskopftyp, visade sig med dagens mått vara tämligen oskyldigt. Lättklädda damer syntes i ett uttag i urtavlan i anslutning till sekundvisaren.

— En medlem hade en intressant infallsvinkel när han kåserade om ett amerikanskt fickur av märket Waltham. Uret som var tillverkat år 1863, var av samma kaliber som det Abraham Lincoln erhöll från fabriken efter ett berömt slag i inbördeskriget år 1863. "Så titta på denna klocka så ser ni kanske samma ur som Lincoln bar i bröstfickan".

— En skeppskronometer, av A. Lange & Söhne, Glashütte No 480. Enligt uppgift från fabriken arkiv såldes denna kronometer till Japan år 1925 tillsammans med två andra kronometrar. Priset var 275 dollar/st. och sannolikt var priset i dollar, för att undvika den skenande inflationen för den tyska valutan. Balansen i kronometern var märkt med "loggan" för Griesbach, den berömda tillverkaren av balanser i Glashütte.

En märklig kronometer.

— En urtavla utan tillhörande urverk som var signerad "INVENTED & MADE BY Christian Lange LONDON" gav delta-

garna huvudbry då den hade flera grave-rade skalor, dels för timmar och minuter och dels skalor för tre sekundvisare!

I november var föreningens sekreterare, Zdenek Tancibudek kvällens föredrags-hållare. Zdenek som är född i Tjeckoslovakien hade förberett sig grundligt inför kvällens tema "**Öststatsur**". Vi fick se ett bildspel med intressanta bilder, bl.a. från Zdeneks studiebesök vid fabriken PRIM i Tjeckien, där man än idag tillverkar mekaniska armbandsur. Zdenek berättade om bakgrunden till urtillverkningen i Öst och alla vedermödor denna var förknippad med p.g.a. revolutioner och krig. Efter föredraget fick vi chansen att se såväl Zdeneks som mötesdeltagarnas medhavda föremål på kvällens tema. Nämnas kan flera ryska skeppskronometrar, elektromekaniska väckarur, samt armbandsur från Ryssland, Tjeckoslovakien och Östtyskland.

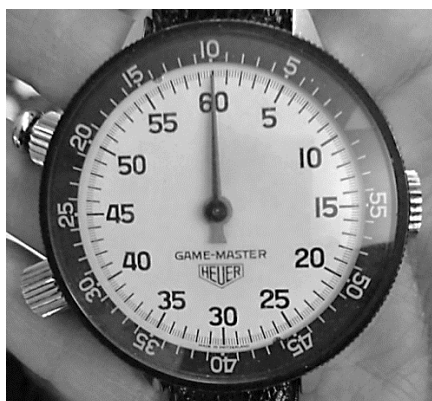
2015 inleddes i januari med ett föredrag av vår medlem Peter Klein på temat "**Stoppur**". Peter hade med sig ett 50-tal stoppur eller korttidsmätare, samtliga var placerade som åskådningsobjekt på ett antal bord. Vi fick reda på att några av de första uren med denna funktion tillverkades av en urmakare Rieussec 1821 med anledning av att den franske kungen Ludvig XVIII önskade sig ett ur där man med exakthet kunde avläsa hur snabbt en häst sprang. Vem som tillverkat den första korttidsmätaren råder det oklarhet kring enligt Peter, men en av de första lär ha varit urmakaren Moinett som tillverkat ett stoppur, "Compteur de Fierces" som visade 1/60-dels sekund. Balansen i uret gjorde hela 216.000 svängningar/ timme. Uret nyttjades av astronomer vid studium av planeternas rörelser.

En mötesdeltagare lyfte fram den svenska urmakaren Anders Lundstedt, som redan 1797 påstods vara uppfinnare

till ett ur med "secund med hela secunder". Lundstedt tillverkade s.k. "Tersur" som var en form av stoppur.

Peters föredrag koncentrerade sig på stoppurens storhetstid som sammanföll med de Olympiska spelen. Longines lär ha varit med vid de första spelen 1896.

Fr.o.m. 1932 dominerade Omegas stoppur de Olympiska spelen. Stoppuren kunde då mäta 1/10-dels sekund. På 1960-talet kunde de mekaniska stoppuren visa 1/2000-dels sekund. Tala om framsteg!

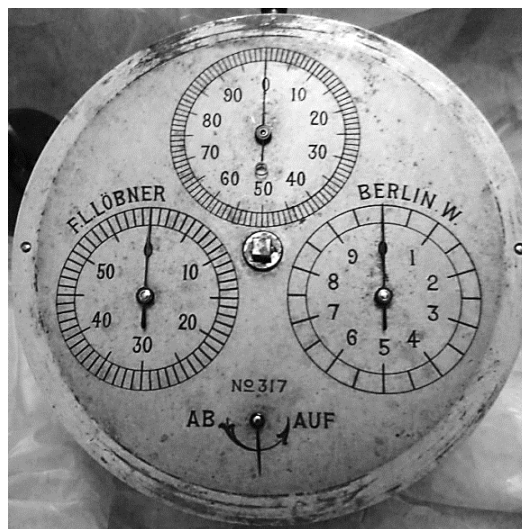
Heuer. Ett stort stoppur för handleden.

Vi fick utförlig information om de större tillverkarna av stoppur, Omega, Longines, Minerva, Heuer, Leman, Excelsior Park, Leonidas m.fl. En medlem berättade om den svenska uppfinnaren och konstruktören, Ragnar Carlstedt, vars tidmätningssystem kopplat till en startpistol nyttjades vid de Olympiska spelen i Stockholm 1912. De mekaniska stoppuren tjänstgjorde vid de Olympiska spelen in på 1980-talet innan den elektroniska tidmätningen parat med fototeknik tog över.

Efter avslutat föredrag fanns möjlighet att studera de medhavda föremålen. Nämnas kan:

— "Telur" från Halda Fickurfabrik som nyttjades för att mäta tiden för samtal, ett "pling" på en klocka markerade när det var dags för en ny period. Dessa ur var en försäljare på sin tid och enligt ett bevarat reklam-brev från fabriken så kostade Teluren 12 kr år 1895.

— Ett ovanligt s.k. tersur märkt "F.L. Löbner Berlin" från 1800-talet.

Tersur signerat F.L. LÖBNER BERLIN W.

— Ett s.k. distansur i träschatull som nyttjats av den svenska marinen var försett med flera skalor. Uret från tidigt 1900-tal var märkt: A.B. ELEKTROTID STOCKHOLM. Bakom bolaget, som grundades 1906, låg bl.a. uppfinnaren Ragnar Carlstedt. Fickuret nyttjades för s.k. "död räkning" ett sätt att fastställa ett fartygs position via sjökort, kompass och stoppur.

Distansur, A.B. ELEKTROTID STOCKHOLM.

— Flera stoppur sålda av Kronometer Stockholm, ett företag som specialiserade sig på korttidsmätning, grundat 1933. Företaget som importerade sina ur från Schweiz upphörde 1976.

DGUV – Malmö har 66 medlemmar.

Verksamhetsberättelse för De Gamla Urens Vänner i Östergyllen år 2014

Bo Olsson

Vår mångåriga ordförande och sekreterare Per Franzén avled efter en tids sjukdom den 20 augusti 2014.

Per var en av de drivande krafterna i vår förening ända från starten 1987. Per hade under alla år olika styrelseuppdrag och bidrog med en mängd programpunkter där hans stora kunnande och intresse av gamla ur kom i dagen.

Pers medlemskap i Sveriges Urmakarförbund medförde att han var ansvarig för Förbundets museum i Borensberg under senare år.

Där genomförde Per ett stort arbete med arrangerande av hela utställningen.

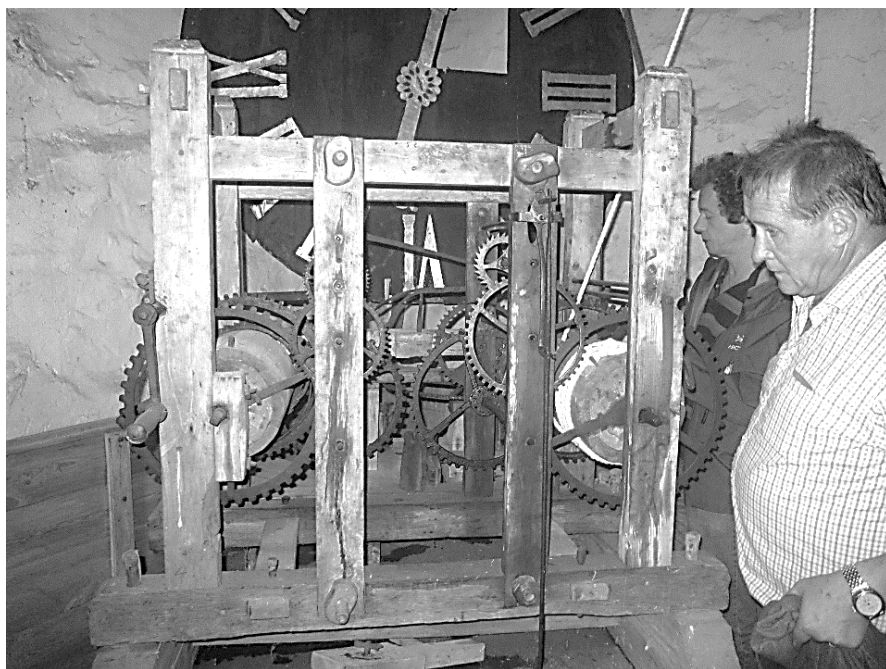
Vi kommer ihåg Per som en mycket kunnig och intresserad kamrat i kretsen av urvänner i Östergötland.

De Gamla Urens Vänner i Östergyllen hade under året årsmöte 22 mars 2014 med sedvanliga årsmötesförhandlingar.

Föreningen gästades av Bo Ronnerstam som berättade om sin nya bok *Fredmans Tid*.

På grund av rådande omständigheter har föreningen inte haft andra aktiviteter under verksamhetsåret.

Under våren 2015 kommer vi att försöka komma igång med nya krafter och försöka fylla ut tomrummet efter Per.

Per Franzén vid en utflykt till Vårdsnäs, som han arrangerade i september 2011. Foto: E. Read.